

SZABÓ PÁL

szbpl@freemail.hu

DOI 10.14232/belv.2014.3.2

Hol is van Szkítia?

Egy földrajzi fogalom történeti topográfiai változásairól

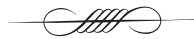
— *Where is in fact Scythia? Thoughts on the Historical–Topographical
Change of a Geographical Concept* —

Abstract In most antique and medieval geographical and historical works Scythia is described as an extensive land with altering borders. The present study examines Scythia as a gradually forming geographical concept. My starting point was the description of Scythia and the Hungarian Kingdom by the Italian humanist and historian, Antonio Bonfini (1427–1503).

The introduction of Bonfini's monumental book (*Rerum Ungaricarum decades*) is a very important passage, because the author intended to synthesize the geographical knowledge of antique authors and of his contemporaries about Scythia. Until now, this introduction has hardly been examined; it was mainly regarded as a meaningless mass of data, and thus ignored by many Hungarian scholars (Zoltán Gombocz, Péter Kulcsár).

In order to define Scythia geographically, we need to collect and compare data from the sources which were used by Bonfini. Three traditional definitions can be differentiated. Aeschylus, Herodotus, Pseudo-Scylax and Scymnus put Scythia in Europe; according to them, it was bordered by the Thanais and Phasis rivers. Pomponius Mela, Pliny the Elder and Strabo distinguished between European and Asian Scythia. The third type of description defined only Asian Scythia (Ptolemy, Pappus of Alexandria, Orosius) and introduced the concept of European and Asian Sarmatia. Medieval authors usually adopted the second type of description, the 'double' Scythia (Iordanes, Isidorus Hispalensis, Aeneas Sylvius Piccolomineus and Johannes de Thurocz). Thus, it was not an easy task for Bonfini to combine the description of the 'double' Scythia and Sarmatia with the traditional approach of the Hungarian chronicles which presented European Scythia (Iustinus, Exordia, Regino, Simon Kézai, 14th-century Chronicle Composition). The complexity of the 'double Scythia' concept can be examined only by considering all these factors.

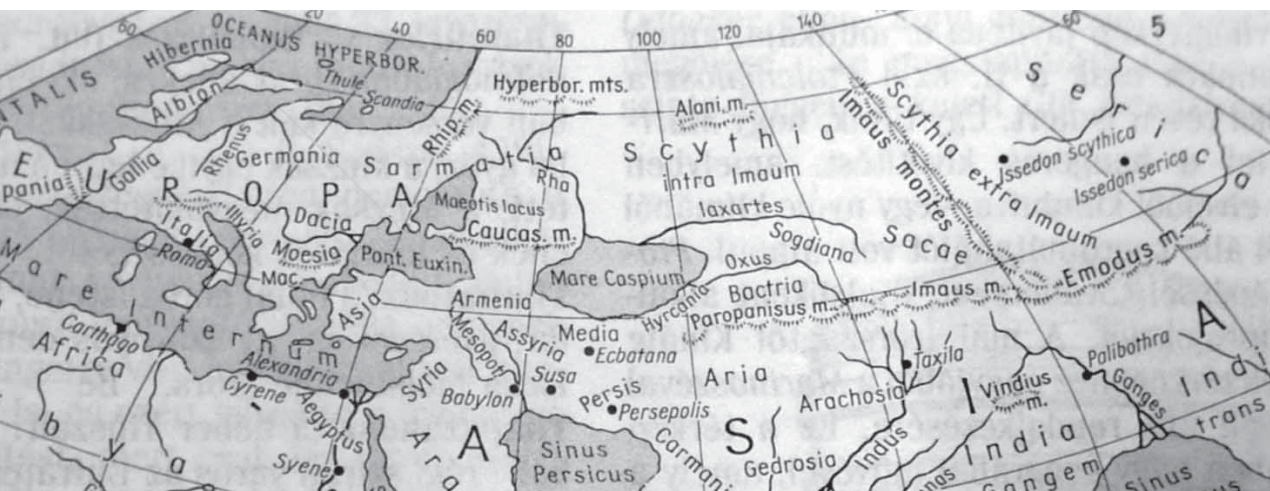
KEYWORDS historical geography, antiquity, middle ages, Scythia

*„Itt volt egykor Scythia eleink tanyája,
mint Bonfiniusnak meg írta pennája.”*

Bevezetés

Szülővárosom, Hódmezővásárhely első krónikása, a 18. századi református lelkész, költő, Szőnyi Benjámin (1717–1794) idézett passzusában jól látható, hogy még ezt a dél-alföldi várost is – Bonfinire hivatkozva – az egykori szkíta területhez kötötte, amidőn a város helyét

ÁBRA ✧ Ptolemaiosz világtérképének részlete. In Antik lexikon. Főszerkesztő: Szepes Erika. Budapest 1993. 559.

meghatározta munkájában.¹ Hogyan is lehetséges ez? Vajon tévedett az énekszerző vagy még a 18. században is meglévő, évszázadokon átívelő tradícióhoz csatlakozott? Mert például Tomka Szászky János 1751-ben, újdonságként a korabeli történelmi térképek között, Szkítiának egy külön térképet szentelt.² Ezen Szkítia szerepel úgy, mint Európai Szkítia, az Imauson inneni Szkítia, de megtaláljuk az Európai Sarmatiát és az ázsiai párját is. A földrajzi munkákban Szkítia igen kiterjedt és változó határokkal körülhatárolt területet jelentett, amelynek vizsgálata széleskörű kérdéskörhöz vezet. Jelen tanulmányomban itt Szkítiával, mint fokozatosan kialakuló földrajzi fogalommal foglalkozom.

Antonio Bonfini (1427–1503) *Rerum Ungaricarum decades* (A magyar történelem tizedei) terjedelmes, magas színvonalú, történelmi munkája elején, az I. decas 1. könyvének első mondatában mintha választ is adott volna a kérdésünkre. „A Rhiphaeus-hegyekből eredő Don-folyó (Tanais) Szkítia egészét két részre osztja; egyik az európai, másik az ázsiai” (Kulcsár Péter fordítása).³ A határait is meghatározza: nyugat felől Germania, a Visztula-folyó; délről a Duna, a Pontus, Ibéria, Albánia, Perzsia; keletről pedig az Aras-folyó és ser nép. Bonfini ebben a leírásában ismertette a két Szkítia és Magyarország földrajzát.⁴ Ez a forrásszöveg azért kiemelkedő, mert egy olyan összegző földrajzi leírás, amely célul tűzte ki, hogy egyesíti mindazokat a Szkítiára vonatkozó földrajzi ismereteket, amelyek az antik szerzőktől kezdve a saját korának irodalmára hagyományozódtak. A magyar szakirodalomban nem volt ez a kérdéssel foglalkozó kutatók számára magától értetődő.

E kérdéssel kapcsolatban, már a 20. század elején igen elmarasztaló véleménnyel volt Gom-bocz Zoltán 1918. április 8-án, a Magyar Tudományos Akadémia ülésén megtartott nagyívű,

¹ Hód-Mező-Vásárhelynek hol-létéről és régi dolgairól. Jelen tanulmányom a K 81485 számú OTKA pályázat támogatásával készült. Az 2011. szeptember 29-én, a PTE-BTK keretében megrendezett I. Ókori történelmi földrajzi konferencián elhangzott előadás, bővített, írásos változata.

² Magyarország történelmi és közigazgatási atlasza (1751 Pozsony). Ennek első térképe: *Darii expeditio Scythica* In Tomka Szászky János: *Magyarország első történelmi atlasza*. Budapest, 2004.

³ BONFINI 1995. 11., 1–2. (Az idézett forrásszövegekben az oldalszám után a sorokat is jelölöm.)

⁴ BONFINI 1995. 11.

áttekintő előadásában, amelyben Szkítia földrajzi körülhatárolásáról, körülhatárolhatóságáról erős szkepszissel nyilatkozott.⁵ „A későbbi geográfusoknál Scythia egyre zavarosabb és tartalmatlanabb földrajzi és néprajzi fogalomná válik.”⁶ Ahhoz képest mondotta mindezt, hogy a például a fontosabb, ókori földrajzi szerzőket a Pauly enciklopédiából idézte, a szövegeiket pedig részleteiben nem vizsgálta. A mai napig nem történt ebben a földrajzi, filológiai, történeti–topográfiai kérdésben előrelépő rendszerezés.

Antonio Bonfini szakavatott kutatójának, fordítójának, Kulcsár Péternek hasonlóan lesújtó a véleménye: „Kásahegy ez a földrajzi bevezető egyetlen élvezhető falat nélkül... Sokféle műből merített adatoknak érthetetlen és rendszer nélküli compilatioja, az egész szakasz minden tekintetben tökéletesen értéktelen.”⁷ Pedig Bonfini művének újítása éppen a kozmográfiai bevezető. Jelezve azt is, hogy a humanista történetírásban a történelem színtere, a földrajz is bekerült a történetírói munkákba. Az viszont tény, hogy rendkívül megnehezíti a Bonfini szövegét értelmezők munkáját az a látszólag egyszerű kérdés, hogy hol is volt Szkítia és hány volt belőlük?

A neves turkológus, Vásáry István tanulmányainak 2008-ban megjelentetett gyűjteményes kötetében többször is érintette e kérdést. Egyik, éppen Gombocz Zoltánra hivatkozott megállapítása szerint: „A hérodotoszi Scythia-fogalom idők során egyre ködösebb lett, s krónikáinkban már egy megfoghatatlan, tág terminus, a keleti származás általános kifejezője.”⁸ Vásáry viszont felismerte ennek fontosságát: „Scythia fogalma Hérodotosz óta a klasszikus és a középkori geográfia kulcsfogalma lett az összes északi és keleti barbár nép őshazájának megjelölésére.”⁹ A meghatározhatóságát illetően nem kásahegynek, hanem „bűvös zsáknak” tartotta, „amelybe e barbár népeket begyömöszölték...”¹⁰ Majd a forrásokban felbukkanó ún. ázsiai Szkítia-fogalom (*Asiatica Scythia*) kapcsán megjegyezte: „Az *Asiatica Scythia terminus nem jelenti, hogy a mai értelemben vett Ázsia, azaz az Urálon túl lenne. Ázsia már a Don-Tanaison túli vidék is a korabeli felfogás szerint.*”¹¹

Vásáry másik tanulmányában – Gombocz Zoltán megállapításait majdnem szó szerint átvéve – választa fel a Szkítia fogalom főbb fejlődéstörténetét, új vizsgálatokba azonban nem kezdett.¹² Legutóbb Halmágyi Miklós kollégám tekintette át a szkítákról alkotott képet, némileg érintve a földrajzi kérdéseket, nemrég megjelentetett jegyzetében (*Középkori eredetmondák. Gondolatok magunkról és másokról. Belvedere Kiadó, Szeged 2014.*). A többszörös köszönetnyilvánítás és idézés arra sarkalt, hogy korábbi, ez irányú kutatásaim egy részét én is közzétegyem.

Jelen tanulmányomban áttekintem Szkítia földrajzi fogalmának évszázadokon átívelő topográfiai változásait azért, hogy értelmezhető legyen Bonfini bonyolult bevezetője.¹³ Ennek során ismert és kevésbé ismert szerzők geográfiai leírásaira támaszkodom.

⁵ 129–194. A továbbiakban: Gombocz 1918.

⁶ GOMBOCZ 1918. 130.

⁷ KULCSÁR 1973. 9.

⁸ VÁSÁRY 2008a. 20.

⁹ VÁSÁRY 2008b. 117.

¹⁰ Uo.

¹¹ VÁSÁRY 2008. 22.

¹² VÁSÁRY 2008. 117–118. Lásd még VÁSÁRY 2003. 34–35.

¹³ A földrajzi fejlődéstörténetről és a magyar historiográfiai megjelenéséről több részből álló előadást tartottam Hódmezővásárhelyen, a Vásárhelyi Történelmi Kör havi előadássorozata keretében. Így 2006. november 3-án, november 17-én, 2007. február 2-án. Az *antik történetírás Szkítia-képe* (kézirat, 2008), *A magyar történetírás Szkítia képe és fogalomtörténete a 18. századig* (kézirat, 2007).

1. Szkíta ókori földrajzi leírásaiból

1.1 Az ún. egy Szkítia-leírások, európai (pontoszi) Szkítiák

Az ókori szkíták népének (Σκύθης, latinul: Scytha) történeti múltja a forrásokban elsősorban a Kr. e. 8–4. század közötti időszakban kutatható.¹⁴ A Kr. e. 8. században már a Pontosz Euxeinosz, a mai Fekete-tenger vidékén virágzott kereskedelmi-kulturális kapcsolatuk a kirazzó, gyarmatosító görögséggel. Itt kerültek a görög kultúra érdeklődésébe, amely hihetetlen gazdagságú irodalmat alkotott róluk.¹⁵

1.1.1 Aiszhülosz Szkítia-képe

Szkítia földrajzi meghatározásával a görög irodalmi alkotásokban is találkozunk. Aiszhülosz (Kr. e. 525–456) életművéből – körülbelül nyolcvan művéből – csupán hét dráma maradt fenn. Jól ismert példaként említem, hogy *Leláncolt Prométheusz* című drámájának helyszíne Szkítia vidéke, a Kaukázus szikláihoz láncolt Prométheusszal. A szakirodalom megállapítása szerint ez a kevésbé elemzett alkotás a többi darabjától meglehetősen eltérő jegyeket mutat mind nyelvezetében, mind verselésében is.¹⁶ Ezen kívül formai–tematikai tekintetben egy több drámából álló egységet (Prométheia) – trilógiát vagy tetralógiát – is alkotott, amely azonban szintén nem maradt az utókorra. A kérdést először kutató Welkler szerint ezek a Tűzhozó Prométheusz (*Prometheus Igniferus*), a *Leláncolt Prométheusz* (*Prometheus vincitus*), a *Megszabadított Prométheusz* (*Prometheus solutus*) és egy szatírájáték.¹⁷

A *Leláncolt Prométheusz* című (Προμηθεὺς δεσμώτης) dráma kezdő mondatának kijelentése számunkra földrajzi fontossággal bír, mert Szkítia helyzetéről tájékoztat bennünket (1–2. sor). „A föld határa már ez itt, ahol vagyunk, / a szkútha táj, embernemjárta pusztaság...”¹⁸ Trencsényi-Waldapfel Imre idézett műfordítása némiképpen félrevezető, mert a görög szövegben nincs szó itt a „föld határáról”. Egy forrása talán az lehet, hogy e dráma latin fordításában is ez köszön vissza. „*Ad remotum terrae terminum pervenimus / in tractum Scythicum, in inaccessam solitudinem.*”¹⁹ Sőt az angol fordításokban is felbukkan.²⁰

A vonatkozó görög textus a következő. „Χθονὸς μὲν εἰς τηλουρὸν ἵκομεν πέδον Σκυθην ἔς οἱμον, ἄβροτον εἰς ἐρημίαν.” (1–2)²¹ Azaz „a (lakott) világtól távoli vidékre érkezőnk, / a szkíta tájra, lakatlan pusztaságba.”²² A ’föld határa’ helyett inkább a πέδον-hoz hozzá-

¹⁴ VÁSÁRY 2003. 30–33; v. BREDOW 2001. 644–656. A kérdés személyes vizsgálata visszavezet egykori diplomamunkámhoz: SZABÓ 2006. A továbbiakban a görög Σκύθης kifejezést a magyar hagyományban meggyökerezett szkíta szóval adom vissza.

¹⁵ SZABÓ 2009. 79–86.

¹⁶ KAPITÁNYFFY–SZEPESSY 2013. 72.

¹⁷ THOMSON 1966. 309. Míg Thomson trilógiáról írt, Hegedüs Géza a szatírájátékkal együtt tetralógiát feltételezett. HEGEDÜS 1995. 83., 116., 121. A kérdés megválaszolása attól függ, hogy a trilógiát követhette-e szatírájáték vagy nem. Ezt azonban, sajnos, nem tudjuk. Lásd: WECKLEIN–ALLEN 1891. 20.

¹⁸ AISZKHÜLOSZ 1996. 143. 1–2

¹⁹ AESCHYLUS 1886. 1.

²⁰ *The Prometheus Bound of Aeschylus*. Rendered into English Verse by Bevan, Edwyn Robert. London 1902. 1, 1–2. „On the uttermost of earth at last we stand / The Scythians’ range, inhuman solitude...”; vagy legutóbb: Aeschylus’ *Prometheus Bound*. Preface, notes and translation by McDonald, Marianne. 2008. 29. „We’ve come to the ends of the earth / to Scythia, barren and deserted.”

²¹ WECKLEIN–ALLEN 1891.

²² WECKLEIN–ALLEN 1891. 31, 1–2.

kapcsolt τηλουρον (=távoli valamitől) melléknév separativ értelmű genitivusáról van szó.

A drámaíró legfeljebb, földrajzi értelemben „csupán” Európa határáról beszélhetne, ahogyan azt később két szöveghelyen meg is teszi. „Σκυθης αμιλος, οι γαρ εσχατον τονον αμφιΜαιωτιν έχουσι λιμναν”²³ Érdemes ezt is újrafordítani (417–419. sor). „és a szkíták csapata, akik a föld / legtávolabbi helyét lakják / a Maiótiisz tó körül.” Ugyanis a Trencsényi fordításában használt „föld széle” kifejezésben ismét a ’világ határa’ jelentés a dominánsabb. „harci népe Szküthiának, / kik tanyáznak a föld szélén, / a Maiótiisz tava mellett.” A latin fordításban a föld legtávolabbi partvidékéről van szó, a Maiótiisz mocsara körül: „Scytharum multitudo, qui terrae extremam oram circa Maeotidem paludem tenent.”²⁴

Hogy a szkíta vidéken valójában Európa határáról lehet szó, az véleményem szerint világosabbá válik az alábbi passzusban (730–735. sor) „...a kimmer földszoroshoz érsz, bátran haladj / el ott, s a Maiótiiszt keresztülgázolod. / Az átkelés emléke majd örökre él / az emberek között: a Boszporosz neve / innét ered. S te még tovább, és elhagyod / Európa földjét s Ázsiába érkezel.” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)²⁵

A legfontosabb következtetés számunkra az, hogy szkíták a szerző szerint még Európában éltek, annak határvidékén, a Maiótiisz-tó körül, amelyet még Európához sorolt. Azt is fontos megjegyezni, hogy a Maiótiisz-tavon átkelve a Kimmer Boszporoszról van szó, nem pedig a délebbi Thrák Boszporoszról. A Maiótiisz végénél lévő földszorost szintén a két földrész határnak tekintették.²⁶

Aiszkhülosz Prométheusz-trilógiájában a két földrész más határa is felbukkan. Érdekes módon ez nem az elterjedtebb Tanaisz-folyó (a mai Don). A *Megszabadított Prométheusz* című (Προμηθεὺς λυόμενος) elveszett drámájában van egy passzus, amely töredékében fennmaradt, és amelyet éppen Arrhianosz általam alább idézett földrajzi műve őrzött meg számunkra.²⁷ A dráma kezdetén a Titánok kara Prométheuszhoz megérkezve elmondja addigi útját az Ókeanosztól egészen Európa és Ázsia határáig.²⁸ „Ηκομεν... Τῇ μὲν δίδυμον χθονὸς Εὐρωπης μέγαν ἡδ’ Ἀσιαν τέρμονα Φάσιν.” Azaz „megérkezünk... Európa és Ázsia földjének kettős, nagy határához, a Phasziszhoz.”²⁹ Itt már a szövegben is egyértelműen ’határról’ van szó (τέρμων) és Aiszkhülosz a Fekete-tenger keleti partvidékénél lévő Phaszisz-folyót teszi meg határvidéknek.

Aiszkhülosz a *Leláncolt Prométheusz* című drámájában röviden jellemzi a szkítákat. Eszerint keleten, ahol nincsenek megművelt szántók, a (nomád) szkíták élnek (707–712. sorok). „Először is fordulva Napkelet felé / elérsz a földre, melyet fel nem szántanak, / találkozol kóbor szküthákkal is, fonott / kasokban laknak ők, jól gördülő kocsin, / s íjbol kilőnek messzeröppenő nyilat. / Ne menj közel hozzájuk: szedd a lábadat...”³⁰ (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása) Felmerülhet számunkra az a kérdés, hogy melyik szkítákra vonatkozik Aiszkhülosz jellemzése? Az előbbi magyar szövegben a szkíták jelzőjeként használt „kóbor” fordítás nem a legtalálhatóbb, mert ez a sor véleményem szerint a nomád szkítákra vonatkozik, ahogy ez a görög szövegben is

²³ AESCHYLUS 1886. 10.; WECKLEIN–ALLEN 1891. 79, 417–419.

²⁴ AESCHYLUS 1886. 11.

²⁵ WECKLEIN–ALLEN 1891. 110, 730–735.; AISZKHÜLOSZ 1996. 171. 7–12. sor.

²⁶ Lásd a l. 1. 2. alfejezetet.

²⁷ AESCHYLUS 1886. 190.; WECKLEIN–ALLEN 1891. 146.

²⁸ THOMSON 1966. 309–310.

²⁹ WECKLEIN–ALLEN 1891. 145, 1, 4–5. (l. fragmentum)

³⁰ AESCHYLUS 1886. 16.; WECKLEIN–ALLEN 1891. 107. 707–108, 712. Aiszkhülosz 1996. 170, 12–17.

szerepel (Σκῦθος νομάδας).³¹ Ugyanis ebből a görög ’nomasz’ szóból – amelynek van „legelőről legelőre kóborló” jelentése – származik a későbbi nomád szavunk is.

1. 1. 2 Hérodotosz

Az kétségtelen, hogy a görög nyelvű, írásos forrásokban megjelenő, a szkítákra vonatkozó leírások alapja a történetíró Hérodotoszé (Kr. e. 480 k. – 425 k.) és a tőle kiinduló szöveg hagyomány, amely mivel jól ismert, itt csak röviden részletezem.³² Hérodotosz többször érintett földrajzi kérdéseket, kontinensek határainak kérdését (II. 15–23).³³ A történetíró ugyan átveszi azt a nézetet, amely szerint az egész földkerekség három részre oszlik: Európára, Libüára és Ázsiára (IV. 36),³⁴ de például Európa eltérő határainak okát ő sem tudta kideríteni, csak rögzítette. „Azt sem értem..., hogy egyesek miért az egyiptomi Nílust³⁵ és a kolchiszi Phasziszt³⁶ tették meg határuul, mások meg miért a Maiétisz-tóba folyó Tanaiszt meg a Kimmer-tengerszorost.” (IV. 45. Muraközy Gyula fordítása)³⁷

Itt, most csak arra a kérdésre keresem a választ, hogy a szerző Szkítiát melyik földrészen helyezi el? Szkítia (*Szküthiké*) egy kiterjedt vidék nyugatról, az Isztrosz (Duna-folyó) torkolatától kezdve keleten a Pontosz Euxeinoszig, a mai Fekete-tengerig, pontosabban az Európa és Ázsia határfolyójának tartott Tanaisz (Don) folyóig (IV. 99–100). „Szküthiát... kétfelől, délről és keletről a tenger határolja.” „Belső területét északon, az Isztrosztól kezdve, először az *agathürszoszok*, aztán a *neuroszok*, majd az *androphagoszok*, végül pedig a *melankhlainoszok* földje határolja.” (Muraközy Gyula fordítása)³⁸ Közismert tény, hogy Hérodotosz az életmódjuk alapján különítette el a szkítákat egymástól is. Ezek a szántó szkíták (Muraközy fordításában „szkütha földművesek”), földművelő szkíták, nomád szkíták, valamint a legnagyobb létszámú szkíta törzs, a királyi szkíták (IV. 18–20).³⁹ A történetíró ezek után azt is megjegyzi, hogy „Aki a Tanaisz folyón átkel, már nem szkütha földön jár.” (IV. 21, Muraközy Gyula fordítása)⁴⁰

Ebből következően Hérodotosz is Szkítiát Európában helyezi el és nyugatról keletre haladva ismerteti. A vidéket vízben gazdag füves síkságnak írja le és folyókkal határolja el kiterjedését. A tengerről felfelé hajózható folyói – nyugat felől számolva – az Isztrosz, a Türasz, a Hüpanisz, a Borüszenész, a Pantikapész, a Gerrhosz, és végül Szkítia határfolyójaként is, keleten a Tanaisz következik, amelyen túl már a sazuomaták földje található (IV. 48–57).⁴¹

Azonban megjegyzem, hogy Hérodotosz sem csak a pontoszi szkítákról ír, hanem nagyon szűkszavúan az ázsiaiakat is megemlíti: „a szküthákhoz tartozó szakák” (VII. 64). Azonban a szerző Ázsiában nem az előbbi körülhatárolható módon különíti el őket, hanem csak annyit jegyez meg, hogy „a perzsák minden szküthát szakának hívnak” (VII. 64, Muraközy Gyula fordítása).⁴² Ennek magyarázata véleményem szerint az, hogy a „szkíta logosz” az egész műben I. Dareiosz

³¹ AESCHYLUS 1886. 16.; WECKLEIN–ALLEN 1891. 107., 709.

³² HÉRODOTOSZ 2004.

³³ HÉRODOTOSZ 2004. 115.

³⁴ HÉRODOTOSZ 2004. 278.

³⁵ Tudniillik Libüa és Ázsia határfolyójaként.

³⁶ Azaz Európa és Ázsia határfolyójaként, mint például Aiszkühüosz.

³⁷ HÉRODOTOSZ 2004. 281.

³⁸ HÉRODOTOSZ 2004. 301.

³⁹ HÉRODOTOSZ 2004. 272.

⁴⁰ HÉRODOTOSZ 2004. 273.

⁴¹ HÉRODOTOSZ 2004. 282–285.

⁴² HÉRODOTOSZ 2004. 481.

perzsa nagykirálynak (Kr. e. 522–486) a szkíták ellen vezetett pontoszi hadjáratához (Kr. e. 514–513) kapcsolódik és csak a hadseregek által érintett területeket írja le. Sőt az is figyelemre méltó, hogy maga az etnográfiai-földrajzi leírás, „a kitérő” sokkal nagyobb részt tesz ki (IV. 5–82), mint „fő tárgy”, azaz a szkíták elleni perzsa hadjárat elbeszélése (IV. 83–143).

1. 1. 3 Pszeudo–Szkülix és Szkümnosz

Már a Kr. e. 7. században kezdetleges földrajzi leírások születtek, olyan utazóktól, akik körülhajózták a Földközi-tengert vagy a Pontosz valamely részét, egészét. Ezek már valóságos vezetés célját szolgálták és ezt a funkciójukat nevükben is megőrizték: *periplusz* (körülhajózás) és a *periégészisz* (körülvezetés, körüljárás).⁴³ A *periplusz* Kr. e. 5. századtól pedig olyan műfajt jelentett, amely „egy hajóval megközelíthető adott térség földrajzi jellegzetességeit, érdekességeit írja le.”⁴⁴

Már Hérodotosz is megemlítette (IV. 44.) a perzsa I. Dareiosz korában tett földrajzi felfedezéseket, felfedezőket, így a karüanda-i Szkülixot, aki a nagykirály megbízásából, Kr. e. 509-ben lehajózott az Indosz-folyón (a mai Indus), majd nyugat felé egészen a Vörös-tengeren át Egyiptomig tudott hajózni.⁴⁵ Az útjáról szóló leírás elveszett.⁴⁶ Azonban fennmaradt egy olyan alkotás, amelyet bár a hagyomány a nevéhez fűzött, a szakirodalom Pszeudo–Szkülix néven tart számon: „A lakott világ tengerének, Európának és Ázsiának és Libüának körülhajózása.” Véleményem szerint érdemes ezt a kevésbé ismert munkát is megvizsgálni. Pszeudo–Szkülix *periplusz*-a Európát ismerteti elsőként: „Európát kezdem majd tárgyalni a Héraklész oszlopaitól, amely Európában van a Héraklész oszlopaiig, amely Libüében van és a nagy etiópokig. Héraklész oszlopai egymással szemben vannak, egy napi hajóútra.”⁴⁷ Ebben a *periplusz*-ban nyugatról keletre haladva érinti a part menti népeket, így Szkítiát is (68.). Azonban főleg a hellén gyarmatvárosokat. „Thrákia után következik a szkíták népe, viszont a városaikban hellének vannak, a Türisz folyó, Nikónion városa, Ophiusza városa. Szkítiába telepedett meg a taurosz nép, a félsziget hegyfokán, a tengernél ugyanis egy hegyfok van. Taurikében hellének laknak...ezek után ismét szkíták, a hellének városai ezek: Theudoszia, Kütaia, Nümphaia, Pantikapaion...A Maiótisz-tóról azt mondják, hogy a Pontosz felénél van. A Maiótisz-tavon egyenesen befelé hajózva balra szkíták vannak.” „A szkíták után van a szürmatai nép (t. i.: szarmata) és a Tanaisz-folyó, amely elhatárolja Ázsiát és Európát.” „A legnagyobb folyók Európában a Tanaisz, az Isztrosz és a Rhodanosz.”⁴⁸ Mivel Pszeudo–Szkülix

⁴³ KÁDÁR–SZABÓ 1984. 71.

⁴⁴ SALGÓ 2010.

⁴⁵ HÉRODOTOSZ 2004. 280–281.

⁴⁶ PAULY 1927. 619–645. Lásd még: KAPITÁNYFŰ–SZEPESSY 2013. 58–59.

⁴⁷ Geographi Graeci minores. E codicibus recognovit prolegomenis annotatione indicibus instruxit tabulis aeri incisus illustravit Carolus Mullerus. Volumen primum. Parisiis, 1855. 15, 1–5. Továbbiakban: GGM. I. „Ἀρξομαι δὲ ἀπὸ Ἡρακλείων στηλῶν τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ μέχρι Ἡρακλείων στηλῶν τῶν ἐν τῇ Λιβύῃ, καὶ μέχρι Αἰθιοπῶν τῶν μεγάλων. Εἰσὶ δὲ ἀλλήλων κατατητικρῶ αἱ Ἡρακλείοι στηλαί, καὶ ἀπέχουσιν ἀλλήλων πλοῦν ἡμέρας.”

⁴⁸ GGM I. 57, 10–58, 20. „Μετὰ δὲ Θράκῃν εἰσὶ Σκύθαι ἔθνος καὶ πόλεις ἐν αὐτοῖς Ἑλληνίδες αἰδεῖ· Τύρις ποταμός, Νικωνιον πόλις, Ὀφιοῦσα πόλις. Ἐπὶ δὲ τῇ Σκυθικῇ ἐποικεῖσιν Ταῦροι ἔθνος ἀκρωτήριον τῆς ἡπείρου· εἰς θάλατταν δὲ τὸ ἀκρωτήριον ἐστίν. Ἐν δὲ τῇ Ταυρικῇ οἰκοῦσιν Ἑλληνες αἰδεῖ· Μετὰ δὲ ταῦτά εἰσι Σκύθαι πάλιν, πόλεις δὲ Ἑλληνίδες αἰδεῖ ἐν αὐτῇ· Θεοδοσία, Κῦταια καὶ Νυμφαία, Παντικαταίου, Μυρμήκειον. Ἡ δὲ Μαίωτις λίμνη λέγεται ἡμισυ εἶναι τοῦ Πόντου. Ἐν δὲ τῇ Μαίωτιδι λίμνῃ εὐθὺς εἰσπλέοντι εἰσὶν ἐπ’ ἀριστερᾷ Σκύθαι· Μετὰ δὲ Σκύθας Συρμάται ἔθνος καὶ ποταμός Τανάϊς, ὃς ὀρίζει τὴν Ἀσίαν καὶ Εὐρώπην. Μέγιστοι δὲ ποταμοὶ εἰσὶν τῇ Εὐρώπῃ ὁ Τανάϊς, ὁ Ἰστρος, ὁ Ῥοδανός.”

Európa és Ázsia határfolyójának a Tanaisz-folyót (a mai Don-folyó) tartja, azt mondhatjuk, hogy ez tulajdonképpen európai Szkítia leírás. Mert ezután Ázsia leírása folytatódik, elsőként a sazuomatákkal (70.). „A Tanaisz folyótól kezdődik Ázsia, ennek első népe a Pontosban a sazuomaták. A sazuomaták népe viszont asszonyuralom alatt áll” (Szabó Pál fordításai).⁴⁹ A Pszeudo–Szkülaix-i leírás sok ponton megerősíti Szkítiáról Hérodotosz információit. Így például megemlíti a melankhlainoszokat, gelónokat is (79–80.).

Nézzünk még más, kevésbé ismert Szkítia-leírásokat is! A Kr. e. 2. századból való az a névtelen – a hagyomány szerint khioszi *Szkümnosz*nak tulajdonított – jambikus trimeterben írott, verses világleírás: Periégészis (Körülvezetés), amelyet szerzője feltehetően II. Nikomédész Epiphanész (Kr. e. 149–127) bithüniai királynak ajánlott.⁵⁰ A szerző szintén Európáról szóló részben említi szkítákat, a Pontos európai partvidékén, főleg I. Dareiosz szkíta hadjáratával kapcsolatosan: „Ezt a (Meszembriát)...a khalkédoniak és a megariaiak alapították, amikor Dareiosz a szkíták ellen indított hadjáratot” (741–742. sorok). „Tomi városa pedig a milétosziaké, a szkíták által körülakott” (765–766. sorok). „... az Isztrosz nevű város, amely nevét a folyóról kapta, ezt a várost a milétosziak alapították, mert a szkíta barbárok hadserege átkelt Ázsiába, a kimmereket elüldözte a Boszporuszról.” (767–772. sor, Szabó Pál fordításai).⁵¹ A Periégészis a továbbiakban Tauriké, a Maiótiisz-torkolata és Pantikapaion városa után szól Szkítiáról.

A szerző a versében egy európai Szkítiát ismertet, a szkíta törzsek megnevezésében teljesen követi Hérodotoszt, azzal az eltéréssel, hogy a szkíták szomszédait is a szkíták közé sorolja. Érdemes ezt részletesebben idéznem, mert a szkíták jelleméről is megemlékezik. „Ezek fölött van a barbár szkíták földje, amely a művelés alá nem vett földdel határos és az összes hellén által ismeretlen. Ephorosz szerint az Isztrosz mellett a karpidák az első nép, azután az arotérek (t. i. a szántó szkíták), feljebb a neuroszok egészen a fagy miatti pusztaságig. Kelet felől a Borüszthenészen átkelőnek az úgynevezett Erdőséget (Hülaia) lakó szkíták vannak (t. i.: erdőlakó szkíták), ezektől feljebb a geórgoszok (t. i. a földműves szkíták), majd ezek után ismét pusztaság következik nagyon sok helyen, ezen túl az androphagosz (t. i. az emberevő) szkíta nép, ezek után ismét pusztaság van. A Pantikapészen átkelve a mocsarak népe (van), többségük névvel nincs megkülönböztetve. A nomádnak nevezettek (t. i. a nomád szkíták) pedig igazán büntelenek. Közülük senki életében nem követett el bűnt. Ahogyan mondták, a házukat vivők és a lőfejtő szkítáktól kapott tejjel táplálkoznak. A vagyont egymásnak átadva élnek, mindenkől közösen az egész életük során. Azt mondják, hogy a nomádok közül a bölcs Anakharszis szigorúan a legfeddhetetlenebb. Néhányan Ázsiába megérkezve ott laknak, ezeket szakáknak nevezik. Mondják, hogy a leghíresebb nép a sazuomaták

⁴⁹ GGM I. 59, 1–4. Ἀπὸ Τανναΐδος δὲ ποταμοῦ ἀρχεται ἡ Ἀσία, καὶ πρῶτον ἔθνος αὐτῆς ἐστὶν ἐν τῷ Πόντῳ Σαυρομάται. Σαυροματῶν δὲ ἐστὶν ἔθνος γυναικοκρατούμενον”

⁵⁰ PAULY 1927. 661–687; KAPITÁNYFÜY-SZEPPESSY 2013. 157; GGM. I. 196. passim.

⁵¹ GGM. I. 225, 17–18; 227, 1–8; „Καλχηδόνιοι ταύτην δὲ Μεγαρεῖς τῶκι σαι, ὅτ’ ἐπὶ Σκύθας Δαρεῖος ἐστρατεύετο. Τόιοι δ’ ὅποιοι γενόμενοι Μιλησίων, ὑπὸ Σκυθῶν κύκλῳ δὲ περιτοικίμενοι. Πόλις Ἰστρος ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβοῦσα τὸ ὄνομα. Ταύτην τὴν πόλιν Μιληριοὶ κτίζουσιν, ἡν ἱκα Σκυθῶν εἰς τὴν Ἀσίαν στρατεύμαδι ἐβή βαρβάρων τὸ Κιμμερίου διώκων ἐκ τοῦ Βοσπόρου.”

⁵² GGM. I. 231, 11–232, 15. Ἀνωθε τούτων ἡ Σκυθὶς γῆ βάββαρος πρὸς τὴν δαίκτηον συνορίζουσ’ ἐστὶ γῆν καὶ πᾶσι τοῖς Ἑλλήσιν ἀγνωσμένην. Πρώτους δὲ παρὰ τὸν Ἰστρον εἶναι Καρπίδας εἶρηκεν Ἐφορος, εἶτεν Ἀροτήρας πρόσω Νευρούς τε μέχρι γῆς πάλιν ἐρήμου διὰ πάγου, πρὸς ἀνατολὰς δ’ ἐκβάντι τὸν Βορυσθένην τὴν λεγομένην Ὑλαιαν οἰκοῦντας Σκύθας εἶναι, Γεωργοὺς δ’ ἐχομένους τούτων ἄνω, ἔπειτα πάλιν ἐρημον ἐπὶ πολὺν τόπον, ὑπὲρ δὲ ταύτην Ἀνδροφάγων Σκυθῶν ἔθνος, ἐπέκεινα δ’ εἶναι πάλιν ἐρημον ἐχομένην. Τὸν Παντικαπῆν διαβάντι Λιμναίων ἔθνος ἑτερά τε πλεῖον οὐ διωνομασμένα, Νομαδικὰ δ’ ἐπικαοῦμεν, εὐσεβῆ πάντων, οὐδὲ εἰς ἐμψυχον ἀδίκησαι ποτ’ ἄν’ οἰκοφώρα

és a gelónok, harmadjára az úgynevezett agathürszoszok népe” (838–864. sorok.)⁵² A szerző az Ázsiában lakó szkítákat (szakák) is megemlíti, de – Hérodotoszhoz hasonlóan – önálló földrajzi területet nem határoz meg. Az Ázsiáról szóló fejezet élén az ismertetés az asszonyuralom alatt élő szarmatákkal folytatódik: „A Tanaiszt, amely Ázsiának a határa, és amely kétfelé osztja mindkét földrészt, elsőként a szarmaták lakják... ezek után a maiótok népe van, amely iadzatmosz-nak nevezett, ahogyan Démétriosz, az író, mondotta. Ahogyan meg Ephorosz⁵³ állítja a sazuromatáknak nevezett nép” (874–881. sorok, Szabó Pál fordításai).⁵⁴

A római császárkorból megemlítem a Kr. u. 2. században alkotó görög történetíró, Arrhianosz (Kr. u. 95. k – 175) A Fekete-tenger körülhajózása című munkáját, amelyet egy Kr. u. 130/131-ben tett szolgálati útjáról, Traianus római császárhoz írt epistolájában találunk.⁵⁵ E munka Európa és Ázsia határának a Tanaisz-folyót tartja, a korabeli part menti városokat említi meg, pontos távolságadatokkal. A műfajából adódóan a belső területekről, így Szkítia fekvéséről, nem ad információt.

Fennmaradt azonban – szintén Arrhianosz nevével – egy másik periplusz is, amelynek valódi szerzője ismeretlen (Pszeudo-Arrianosz). A Fekete-tenger körülhajózása címet viselő munkában szintén európai Szkítia leírást találunk, amely azonban új közlést nem tartalmaz, hanem teljesen átvette az előbb tárgyalt Szkümnosz szkítákról szóló verses beszámolóját (49. fejezet).⁵⁶ Mindkét mű viszont megőrizte számunkra Aiszkhülosz előbb idézett fontos fragmentumát a *Megszabadított Prométheusz*ből.⁵⁷

1. 2 Az európai-ázsiai, két Szkítia-leírások

Az eddigiekhez képest a Római Birodalom korában írt munkákban már megváltozott a Szkítia-leírások képe. Mondhatni „megkétszereződött”. Láttuk, hogy eddig is írtak szkítákról Európán kívül, Ázsiában. E művekben most már a szkítákról Európában és Ázsiában írnak, bár a szerzőik földrajzi határokkal nem különítik el a szkíták által lakott területeket. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan körvonalazódni látszik a szarmaták földjének beillesztése Európába és Ázsiába. Létrehozva *Sarmatia* földrajzi fogalmát is. Áttekintésemben mindenekelőtt Pomponius Mela, Gaius Plinius Secundus és Sztrabón Szkítia leírásaira támaszkodom.

1. 2. 1 Pomponius Mela

Az első latin nyelven írott munka a római, de hispániai születésű *Pomponius Mela* nevéhez fűződik, a Kr. e. 43 körül írott *De chorographia*.⁵⁸ Neve ellenére mégis inkább a periplusz műfa-

δ' ὡς εἶρηκε, καὶ σιτοῦμενα γάλακτι ταῖς Σκυθικαῖσί θ' ἵππομολγαῖς· ζῶσιν δὲ τὴν τε κτῆσιν ἀναδεδειχότες κοινὴν ἅπαντων τὴν θ' ὄλην συνουσίαν. Καὶ τὸν σοφὸν δ' Ἀναχάρσιν ἐκ τῶν Νομαδικῶν φησὶν γενεσθαι τῶν σφόδρ' εὐσεβεστάτων. Καὶ κατοικήσαι τινὰς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντας, οὓς δὴ καὶ Σάκας καλοῦσιν· εὐσημότατον εἶναι φησι δὲ τὸ Σαυροματῶν καὶ τῶν Γελωνῶν καὶ τρίτον τὸ τῶν Ἀγαθύρων ἐπικαλούμενον γένος.”

⁵³ A küméi Ephoroszról (Kr. e. 405. k–330. k.) van szó, aki Világtörténetet írt. KAPITÁNFFY–SZEPESY 2013. 115.

⁵⁴ GGM. I. 233, 1–8. „Τὸν Ταναιῖν, ὅστις ἐστὶ τῆς Ἀσίας ὄρος, τέμνων γε τὴν ἡπειρον ἑκατέραν διχα, πρῶτοι νέμονται Σαρμάται. Εἴτα μετὰ τοὺτους ἐστὶ Μαιωτῶν γένος Ἰαζαματῶν λεγόμενον, ὃς Δημήτριος ὁ συγγραφεὺς εἶρηκε ὡς δ' Εὐφορος λέγει Σαυροματῶν λέγεται ἔθνος.”

⁵⁵ KAPITÁNFFY–SZEPESY 2013. 221; GGM. I. 370–401.

⁵⁶ GGM. I. 413, 13–35.

⁵⁷ GGM. I. 394 (29. fejezet), 412 (43. fejezet).

⁵⁸ Továbbiakban: ADAMIK 2002. 84–85. Ugyanez: ADAMIK 2009. 467–468. Itt megemlítem, hogy időközben a

jába lehet Pomponius Mela munkáját sorolni, mert általában közvetlenül a partvidék leírására szorítkozik. Ha beljebb eső, szárazföldi területek kerülnek sorra bizonytalanabb és pontatlanabb, átveszi a korábbi auktorok leírásait.⁵⁹

Az I. könyve szerint (I. 8. fejezet) a (Földközi-) „Tengerrel”, a Tanaisszal és a Nílussal az egész világ három részre oszlik. Számára fontos ez a folyók alapján történő földrész-meghatározás. Mert, ha a Tanaisz-folyó északról dél felé tart és kanyarogva majdnem a Meotisz közepébe folyik, míg a vele szembeni irányból a Nílus pedig a Tengerbe, akkor a földrészek közül, azt, amely a (nyugati, gadesi) szorostól e folyókig terül el, egyik oldalról Afrikának, másik oldalról Európának nevezzük. A Nílustól és a Tanaiszon túli rész pedig: Ázsia. Az egész világot körülvevő óceánok között pedig keleten az Eous vagy Keleti-óceánt, délről az Indiait, északról a Szkíta-óceánt találjuk. Az Indiaiból ered az Arab-Perzsa-tenger, a Szkíta-óceánból a Caspi-tenger, amely valójában csak egy nagy öböl (I. 9.). Az első emberek keletről nézve az indiaiak, kínaiak és szkíták. Míg a kínaiak a Keleti-óceánnak körülbelül a közepét lakják, az indiaiak és a szkíták a legszélét (I. 11.).

Ázsia belső területein is vannak szkíták (I. 12.). De vannak Európában is. Az európai népek közül első a szkíták (I. 16.). Némi földrajzi eligazítóként Mela közli azt is, hogy a Rhiphaeis hegyek egyik oldalról az Pontus Euxenus, a Meotis és Tanaisz felé, a másik felől a Caspi-tenger felé fordulnak (I. 98.). A két földrész határfolyója, a Tanaisz-folyó pedig a Rhiphaeis hegyből meredeken fut alá úgy, hogy a vize a szomszédos folyókkal együtt is hideg marad (I. 104.).

Mela II. könyvét Ázsia ismertetésével kezdi, amelynek a Tanaisz a végső határa (II. 1.). A Hérodotosz által egykor Európában felsorolt szkíta törzsek közül már itt említi azokat, akiknek egy szeme van (arimaspoie), majd az essédonokat, az agathyrsos, sauromata és szállítóeszközként szekeret használó amaxobiosokat (II. 2.). A Gerrros-folyó pedig a basilida (szkíták) és a nomádok között folyik (II. 4.), a Panticapes pedig a nomád és a georgos (szkítákat) választja el (II. 5.). A Hypanis-folyó a callipidákat zárja körül (II. 7.). Őket a kóborló, nomád (szkíták) követik állataikkal. A megművelt földeket pedig a georgok lakják (II. 10.). Beljebb mostohább és több fel nem szántott terület van és az anthropophagok, akik az emberek belső szerveivel táplálkoznak. A gelonok, a melanchlaenis-ek és a neurok zárják le végül a klasszikus felsorolást (II. 13.).

Ha Pomponius Mela Szkítiáját összevetjük Hérodotoszéval, az a figyelemreméltó, hogy Mela mintegy „áthelyezte” Ázsia legnyugatibb részére Hérodotosz „klasszikussá vált” európai Szkítiáját. De akkor jogosan kérdezhetjük: mi maradt meg Európában? A III. könyvből megtudjuk, hogy Európában Germania határai délről az Alpokig, keletről a Sarmatia népeinek határáig, északról pedig az óceánig tartanak (III. 20.). Azaz, ki nem mondottan az európai Szkítia „helyén” megjelenik egy európai Sarmatia, a korabeli szarmata népek területe! Ez már az akkori „korszerűbb” történelmi-földrajzi helyzetet tükrözte és azt jelentette, hogy a szkíták Ázsiába „szorultak” vissza, amelynek határvidékét olyan szkíta népek lakják, amelyek számunkra – szintén Hérodotosztól – ismerősnek tűnhetnek.

Az ázsiai tengerparton így először a hyperboreusok, északon és a Rhiphaeos-hegyeken túl, a sarkvidéken, ahol hat hónapig tart egy nap és ugyanennyi ideig az éjszaka követi (III. 31.). Mela leírásában az egykori szaka-szkíták is megmaradtak. A Caspi-tenger pedig három öböllé alakult, amelyeknek a torkolattal szemben a Hyrcanus, balra a Szkíta és Caspi nevet adta. A jobboldali bejáratnál nomád szkíták a tengerszoros partjain laknak, befelé a Caspi-öbölnél pedig a casp-ok és a sauromatida-amazonok (III. 33–34.). A Iaxartes- és az Oxos-folyó a „szkíta pusztaságon”

teljes mű fordítása két doktorandusz, Szabó Ádám fordításában (SZTEBTK) és Tóth László kísérő tanulmányával hamarosan napvilágot lát.

⁵⁹ KÁDÁR–SZABÓ 1984. 112. Pomponius Mela szövegét lásd: www.thelatinlibrary.com/pomponius1.html

keresztül, a szogd területekről ömlik a szkíták vidékére (III. 36.). A Melánál tapasztalható topográfiai áthelyeződés az Idősebb Plinius munkájában jobban érzékelhető.

1. 2. 2 Gaius Plinius Secundus

Gaius Plinius Secundus (Kr. e. 23–79) *Naturae historiarum triginta septem* címmel 37 kötetes munkáját, Kr. u. 77–78-ban adta ki, amelyben a 3–6. könyv terjedelmesen tartalmazza az ismert világ földrajzát. Az ő munkája azért is több Pomponius Mela munkájánál, mert pontos távolsági adatokat is összegyűjtött. pl. Agrippa világtérképének felhasználásával.⁶⁰ De forrásai között nem említi például azt, hogy felhasználta volna Sztrabón nagyszabású földrajzi munkáját.⁶¹

A III. könyv elején (1. fejezet) teljesen követi Mela folyók általi felosztását. „Az egész világot három részre osztják: Európára, Ázsiára, Afrikára.”⁶² A IV. könyvben az európai Thrákiában találjuk a szkítákat (11. fejezet). „*Thrakia másik oldalról a pontusi sziklaktól kezdődik, ahol a Hister folyó befolyik, ezen a részen igen szép városok vannak.*”⁶³ Azonban Pliniusnál mégis felsejlik a Sztrabónnál meglévő Kis-Szkítia leírása is. „*Ezt az egész vidéket az aroteresnek, szántóknak nevezett szkíták bírják.*” (Szabó Pál fordítása).⁶⁴

A 12. fejezetben Plinius a Pontosz vidékéről értekezik.⁶⁵ Nagyon jól megérezte már azt az ellentmondást, amely a régi Hérodotoszi leírás tarthatatlansága és saját korának állapota, Pontuszt lakó népei között megvolt. Európában, Pannóniában egyre jobban körvonalazódik a szarmaták területe. „*Innen befelé pedig minden nép szkíta. De a közeli tengerpartot más népek lakják: geták, akiket a rómaiak dákoknak neveznek, mások szarmaták, görögök által sauromaták, közülük a hamaxobiusok (t. i. a szekérlakók) és aorsok, mások elfajzott szkíták a szolgálótól származók és trogodyták, és most pedig az alánok és roxolánok. Feljebb a Danuvium és a Hercinia erdő között, egészen a hideg Pannóniában, a Carnuntumig, van a germánok határa, ahol mező és síkság van, szarmata jazigok...*” (Szabó Pál fordítása).⁶⁶ Az általuk kiűzött dákok pedig egészen a Tiszáig találhatók (*ad Pathissum amnem*). A „szarmata pusztaság”-tól a Visztuláig. Plinius úgy oldja fel a régi és új népek elnevezésének ellentmondását, hogy itt szerinte „a szkíták elnevezése mindenütt áttekered a szarmatákra és germánokra.”⁶⁷

Plinius hosszú európai leírásában ezután a Fekete-tenger melletti városok következnek szkítákkal: a Tyras folyónál a tyrageták népe, Olbiopolis, Miletopolis, Akhilleus-szigete. E vidéket a

⁶⁰ ADAMIK 2002. 89.

⁶¹ STRABÓN 1977. 35.

⁶² „*Terrarum orbis universus in tres dividitur partes, Europam Asiam Africam.*” PLINIUS 1866. 128.

⁶³ „*Namque Thracia altero latere a Pontico litore incipiens, ubi Hister Amnis immergitur, vel pulcherrimas in ea parte urbes habet...*” PLINIUS 1866. 173, 10–13.

⁶⁴ „*Totum eum tractum Scythae Aroteres cognominati tenuere.*” PLINIUS 1866. 173, 15–16.

⁶⁵ „*Sit plane arcus Scythici forma. Medio flexu iungitur ostio Maeoti lacus... Lacus ipse Maeotis Tanain amnem ex Ripaeis montibus defluentem accipiens, novissimum inter Europam Asiamque finem.*” PLINIUS 1866. 181, 31–33; 182, 12–14. A Pontusnak „az alakja szkíta íjhoz hasonló. A középső ívén össze van kapcsolva a Maeotis-tó bejáratával. Azt a bejáratot kimmer Bosporusnak hívják... a Maeotis-tó fogadja a Riphais-hegyekből eredő Tanais folyót, a legvégső határt Európa és Ázsia között.” (Szabó Pál fordítása)

⁶⁶ „*Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, varae tamen litori tenuere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Graecis Sauromatae, eorumque Hamaxobii aut Aorsi, alias Scythae degeneres et a servis orti aut Trogodytae, mox Alani et Rhoxolani. Superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium campos et plena lazyges Sarmatae...*” PLINIUS 1866. 183, 1–8.

⁶⁷ PLINIUS 1866. 183, 14–15. „*Scytharum nomen usquequaque transit in Sarmatas atque Germanos.*”

szárd-szkiták és sirákok lakják. A Panticapes-folyó elkülöníti egymástól a nomád (szkitákat) és a georgosokat (földművelők). A Gerrhus-folyó a basilidasokat (királyi szkiták) és a nomádokat választja el. Itt Szkítia területét Sindica-nak nevezik.⁶⁸ Akárcsak Aiszkhülosznál, Pliniusnál is a Kimmer Bosporus választja el Európát Ázsiától. Beljebb a Hypanis-folyó eredeténél aukheta-ák laknak, a neurosok, ahol pedig a Borysthenes-folyó, gelonok, thyssageták, budinok és basilidák, valamint a kék hajú agathysrik. Fölöttük nomádok, tovább pedig anthropophagok. A Buc folyótól a Meotis fölött szarmaták és essédonok. A Meotistól a Tanais torkolatáig pedig arimasposok. A Rhiphai-hegyeken túl pedig a hyperboreusok élnek. Plinius kételkedik létezésükben, ellentétben Sztrabónnal. Itt van az Északi Sark (*cardines mundi*), ahol fél éves a nappal.⁶⁹

Nagyon érdekes, hogy Plinius elkülönített a földrészen egy Külső-Európát (*extera Europa*) is. Mégpedig az észak felé haladó határvonalként szereplő Rhiphai-hegyeken átkelve, balkéz felől, azaz nyugat felé van az Északi Óceán (*septentrionalis oceanus*) egészen a hispániai cadesi öbölíg visszakanyarodva. Ez a mai nyugat-európai tengerpartnak feleltethető meg, egészen Hispániáig. Itt ezen a „szkíta tengerparton” sok sziget van, amelyről bőséges beszámolót olvashatunk (pl. Scatinaviáról ismeretlen kiterjedéssel).

Plinius az V. könyv 9. fejezetében foglalkozik Ázsiával. A tengerparton végig haladva, ismer-teti Taurus hegyet is, amelyet az ókorban sokkal hosszabbnak tartottak, mint ma. Jól példázza ezt Pomponius Mela leírása, amely már egy Taurus-hegységrendszert mutat be.⁷⁰ Ugyanez a fontos szerep jobban megmutatkozik Plinius leírásában (27. fejezet), ahol a Taurus már Ázsiát is kettéosztja és mint a természet hatalmas erőin is diadalmaskodó óriáskígyó tör magának utat.⁷¹ Végül „számtalan jeles néven ismert, bármerre halad. Az első részén Imaios a neve.” Azonban szem-betűnő, hogy a Taurus-hegységrendszernek még az ázsiai Szkítia elhatárolásában nincs szerepe.

⁶⁸ „regio Scythia Sindica nominatur.” PLINIUS 1866. 184, 12.

⁶⁹ PLINIUS 1866. 184–185.

⁷⁰ „Taurus ipse ab Eois litoribus exsurgens vaste satis attollitur, dein dextro latere ad septentrionem, sinistro ad meridiem versus it in occidentem rectus et perpetuo iugo, magnarumque gentium qua dorsum agit terminus, ubi terras diremit, exit in pelagus. Idem autem et totus, ut dictus est, dicitur, etiam qua spectat orientem, deinde Haemodes et Caucasus et Propanisus, tum Caspiae pylae, Niphates, Armeniae pylae, et ubi iam nostra maria contingit Taurus iterum.” (I. 72. fejezet) „A Taurus-hegység a Keleti (óceán) partjaiból kiemelkedve, elég hatalmasan emelkedik, innen jobb oldalról észak felé, baloldaltól déli irányba veszi útját, nyugat felé egyenesen. Nagyon sok nép határát alkotja a hegygerinc, ahol a földeket elválasztja, kijut a tengerre. Ugyanígy nevezik az egészet, még ha, ahol keletre néz, Haemodesnek, Caucasus és Propanisusnak, végül Caspi-kapunak, Niphatisnak, Arméniai kapunak, és ahol már a Mi Tengerünket érinti ismét Taurus” (Szabó Pál fordítása).

⁷¹ PLINIUS 1866. 216, 10–22. „Taurus mons ab Eois veniens litoribus Chelidonio promunturio determinat, immensus ipse et innumerarum gentium arbiter, dextro latere septentrionalis, ubi primum ab Indico mari exsurgit, laevo meridianus et ad occasum tendens mediamque distrahens Asiam, nisi opprimenti terras occurrerent maria. Resilit ergo ad septentriones, flexusque inmensum iter quaerit, velut de industria rerum natura subinde aequora opponente, hinc Phoenicium, hinc Ponticum, illinc Caspium et Hyrcanium contraque Maeoticum lacum. Torquetur itaque collisus inter haec claustra et tamen victor flexuosus evadit usque ad cognata Ripaeorum montium iuga, numerosis nominibus et novis quacumque incedit insignis, Imaus prima parte dictus...” A Taurus hegység a keleti partokról eredve a Chelidon hegységgel van határolva, Mérfetetlenül nagy és számos nép ura. Jobbról északi, ahol először az Indiai Tenger felől emelkedik, balról pedig déli irányú, és nyugat felé haladva, középen elválasztja Ázsiát, hacsak nem állják útját földek, tengerek. Mert visszafordul észak felé, mérhetetlen kitérő utat tesz, mintha a természet erői, olykor buzgalommal, tengerrel állnának ellent neki. Egyrészt a Föníciai, a Pontoszi, másrészt Caspi és Hyrcániai tengerrel, ellenkező oldalon a Meotisz-tóval. Így összeütközve kanyarodik e szorosok között. Mégis e Kanyargó Győztes elér egészen a Rhiphai hegyek ismert hegygerincéig, és számtalan jeles néven ismert, bármerre halad. Az első részén Imaios a neve.” (Szabó Pál fordítása).

Syria Decapolis leírásában feltűnik Scythopolis városa is, amely azelőtt Nysa volt (18. fejezet).⁷²

Plinius VI. könyve érinti a Pontus ázsiai vidékét (9. fejezet) és Szkítiát Ázsiában (13, 17. fejezetek). A Pontus Euxinus Európa és Ázsia között van. Mivel a Meotis még Európa része volt, a 9. fejezetben a Meotison túli népek kerülnek sorra. Elsőként a sauromaták, majd végül az arimphaeusok, akik már a Rhiphaei hegységig terjeszkednek. „A Tanais folyót a szkíták Sinus-nak nevezik, a Meotist pedig Temarundának, ami azt jelenti a tengerek anyja” (Szabó Pál fordítása).⁷³

Eddig belső Ázsiáról (*interior Asia*) volt szó. Az északi irányba futó Rhiphaei-hegyeiken átkelve Plinius jobb kéz felől nézi az óceán partját (mert balkéz felől Külső Európa van). Itt (Külső) Ázsia partját három részről mossa az az óceán, amelyet észak felől a szkítának (*oceanus scythicus*), keletről az Eousnak, azaz Keletinek, délről pedig Indiainak neveznek. Plinius Ázsiában is több helyen említ szkítákat, de anélkül, hogy az ázsiai Szkítiát pontosan körülhatárolná.⁷⁴ Az Caspi-vagy Hyrcan-tenger első öblének neve is Szkíta-öböl, mert mindkét oldalon szkíták lakják.⁷⁵ Szogdianában a Iaxartés-folyón túl, amelyet a szkíták Silim-nek neveznek, és amelyről Nagy Sándor katonái azt hitték, hogy az a Tanaisz, további szkíta népeket találunk, bár ezek pontos felsorolhatóságában maga Plinius is kételkedett.⁷⁶ Végezetül az ázsiai Szkítia külső részének ismertetésének útja a Caspi-tengertől és a Szkíta-óceántól az Eous-óceán felé, keletre haladt. A tengerparton itt az első az anthropophagus szkíták, akik emberhússal élnek. Ezek után és emiatt elhagyott pusztaság, vadállatok következnek, majd pedig a serek, azaz a kínaiak.⁷⁷

1. 2. 3 Sztrabón

Plinius földrajzi leírásában nem említette Sztrabónt (Kr. e. 64/63–Kr. u. 19) pedig földrajzi munkája 17 könyvben szinte teljes egészében fennmaradt, és Kr. e. 7 körül fejezhetette be.⁷⁸

A *Földrajzi feljegyzések* (Geographika hüpomnémata) című munkájában részletesen tárgyalja Európát, Libiát és Ázsiát. Sztrabón fontos földrajzi határnak tartotta a Taurosz-hegységrendszert, amely szerinte Ázsia területét két részre osztja ketté. „A Tauros ugyanis ennek a földrésznek körülbelül a közepén húzódik végig nyugat felől kelet felé terjeszkedve, s annak egyik részét északra, a másikat délre hagyja. A hellének az egyik felét Tauroson inneninek, a másikat Tauroson túlinak nevezik.” (11. 1. 2., Földy József fordítása).⁷⁹ Arra is választ ad, hogy miért. „A folyóknak az irá-

⁷² PLINIUS 1866. 211, 3.

⁷³ PLINIUS 1866. 234, 20–21. „Tanaim ipsum Scythae Sinum vocant, Maeotim Temarundam, quo significant matrem maris.”

⁷⁴ PLINIUS 1866. 237, 30–35. „...plane iam Scythae, Cimmerii, Cisianti, Georgi et Amazonum gens. Haec usque ad Caspium et Hyrcanium mare. Nam et irrumpit e Scythico oceano in aversa Asiae pluribus nominibus accolarum appellatum, celeberrimis duobus Caspium et Hyrcanium. Non minus hoc esse quam Pontum Euxinum Clitarchus putat.” „a síkságon szkíták, kimmerek, cisiantok, grúzok és az amazonok népe. Egészen a Caspi- és a Hyrcaniai-tengerig, amely ugyanis a Szkíta-óceánból benyomul Ázsia hátsó részébe (aversa Asia) és a mellette lakók sok névvel illetik, legfőképpen e kettővel, Caspi- és Hyrcan-tenger és Clitarchus szerint nem kisebb, mint a Pontus-tenger” (Szabó Pál fordítása).

⁷⁵ PLINIUS 1866. 237–238.

⁷⁶ PLINIUS 1866. 241, 10–14, 19–20. „Persae illos Sagas in universum appellare a proxima gente, antiqui Aramios... Multitudo populorum innumera et quae cum Parthis ex aequo degat. Celeberrimi eorum Sacae, Massagetae, Dahae, Essedones... maior auctorum inconstantia, credo propter innumeras vagasque gentes.” „A perzsák őket sakáknak nevezik, a legközelebbi népről, az ősi arameusokról... E népek megszámlálhatatlanok, ebben a párthusokkal egyenlők. Közülük a leghíresebbek a sakák, massageták, dahák, essedonok... Azt hiszem, hogy a nagy szerzőknek ilyen következtetlensége ezen számtalan, kóborló népek miatt van.” (Szabó Pál fordítása).

⁷⁷ PLINIUS 1866. 241.

nya, amelyek majdnem valamennyien innen indulnak ki, s ellenkező irányba folynak, egy részük északra, más részük délre...arra ad alkalmat, hogy Ázsia két részre osztásakor ezt a hegységet vegyük fel határvonalnak”(11. 1. 4., Földy József fordítása).⁸⁰ Roppant kiterjedt hegységrendszer. „Mondják, hogy a Tauros végső nyúlványa, amelyet Imaiosnak neveznek, s amely az Indiai tengerrel érintkezik, sem nem megy tovább Indiánál kelet felé, sem befelé nem terjed; ha pedig észak felé megyünk, a tenger mindig elvesz valamennyit a hosszúságából, meg a szélességéből is... (11. 11. 7., Földy József fordítása).⁸¹

Ha megvizsgáljuk, hogy mely területek tartoznak a Tauroszon inneni részbe, akkor Sztrabón rendszerében Szkítia – akár európai, akár ázsiai – a Tauroszon innen található. Mert Ázsia Tauroszon inneni területe a Maiótiiszt és a Borüszthenész-folyót, a Kaszpi-tengert, a Pontosz Euxeinoszt, Arméniát, Médiát, a Hyrkánia fölötti vidéket egészen az Imaiosz-hegységig foglalja magában (11. 1. 5.).⁸² Míg a Tauroszon túli területek Indiát, Mezopotámiát, Boldog Arábiát, egészen nyugatra a Nílusig (15. 1. 1.).⁸³

Azt is megállapíthatjuk, hogy Sztrabónnál Szkítia nemcsak a Pontosz Euxeinosztól északra levő, európai területeket jelentik, hanem a Tanaiszon túli ázsiai területeket is. Azt mondhatjuk, hogy Szkítia Sztrabónnál a Tauroszon innen, valamint a Tanaisz-folyón innen és túl található, bár leírása szerint szkítákkal főleg Ázsiában találkozunk. A Tauroszon inneni Ázsia a Tanaisztól kezdődik, északi határa az Északi-Ókeanosz. Lakói északon „nomád, szekérlakó skytha törzsek”, beljebb a „szintén skytha szarmaták”, „aorsosok” egészen a Kaukázusig (11. 2. 1.).⁸⁴ A Kaszpi-vagy Hyrkániai-tengertől felfelé (a folyókon) hajózva Európa felé vannak a „keleti skythák”. Sztrabón szerint ezeket az északibb népeket közös néven nevezik szkítáknak (hüperboreoszok, arimaszposzok, sauromaták, 11. 6. 2.).⁸⁵ Továbbá a szkíták nagyobb részét, a Kaszpi-tengeren túl, keletre daák-nak nevezik, akik „Hyrkania felé laknak”(7. 1. 12.); a tőlük keletre lakókat pedig masszagétáknak és szakák-nak (11. 8. 2.).⁸⁶

Sztrabón, Ázsiához hasonlóan, Európa egyes részeit is kettéosztotta. Mivel Európa a Hé-
raklész Oszlopoi felől egészen a keletre, a Tanaiszig tart, részei Ibéria, Keltika egészen a Rajnáig (Gallia), valamint Itália. Mígnem Európa többi, „hátralevő” részét az Isztrosz-folyó (Duna) osztja két részre egészen a Tanaiszig (7. 1. 1.).⁸⁷ Sztrabón Európának az Isztrosz alatti részén thrákokkal összevegyült szkítákról tudósít. Itt említi „kis Szkítia” (Szküthia mikra) vidékét is, amely kezdetben a Maiétiisz torkolatától a Borüszthenész-folyóig, később, a szkíta elvándorlaskor nyugatabbra, a Türasz folyón túli és az Isztrosz folyó közötti területre vonatkozott (7. 4. 5.).⁸⁸ Ezen a néven e terület később beépült a Római Birodalom provinciarendszerébe is. Így például

⁷⁸ STRABÓN 1977. 16. (In Előszó, Dr. Balázs János: Sztrabón élete és munkássága. 3–36.)

⁷⁹ STRABÓN 1977. 525, 6–9.

⁸⁰ STRABÓN 1977. 525, 22–26.

⁸¹ STRABÓN 1977. 550, 4–7.

⁸² STRABÓN 1977. 526.

⁸³ STRABÓN 1977. 717.

⁸⁴ STRABÓN 1977. 527, 5–6.

⁸⁵ STRABÓN 1977. 540, 5–8.

⁸⁶ STRABÓN 1977. 321, 39; 543, 16–18.

⁸⁷ STRABÓN 1977. 307. „A folyónak ugyanis a felső, a forrás felé eső részt a zúgóig Danuiosnak nevezték, mely főképpen a dákok vidékén folyik keresztül, ugyanakkor a geták mellett elfolyó részt a Pontosig Istrosnak.” (7. 1. 13. Földy József fordítása) STRABÓN 1977. 322, 8–11.

⁸⁸ STRABÓN 1977. 327, 27–29.

a Kr. u. 4. század eleji provinciák jegyzéke, a *Laterculus Veronensis* már provinciaként tartotta számon *Scythia minor*-t.⁸⁹

Szembetűnő, hogy Pomponius Melához és Pliniushoz hasonlóan nála is körvonalazódik egy európai Sarmatia képe, de nincs meghatározva a viszonya az európai Szkítiához és földrajzi fogalomként sem használja. Annyit tudhatunk meg, hogy Európában a Türasz-folyó utáni partsávon a Hüpaniszon át a Borüsztthenészig Sztrabón korában a hérodotoszi szkíták helyett már türagéták és szarmata törzsek élnek: szarmata iazigok, baszileoszok, valamint az urgoszok. Legészakibb területen, a Borüsztthenész és a Tanaisz-folyó között pedig a roxlánosok (7. 3. 17).⁹⁰

Sztrabón Szkítia leírása véleményem szerint már átmeneti jegyeket mutat az ázsiai Szkítia leírások felé. Földrajzi névként csupán kis-Szkítiát használja, a partvidéken és feljebb már szarmatákról, Ázsiában pedig csak különböző szkíta népekről tesz említést földrajzi fogalom nélkül.

1. 3 Néhány ázsiai Szkítia-leírás

Egy névtelen alexandriai szerzőtől, egy 9–10. századi bizánci kódexben (Codex Palatinus Graecus 398) fennmaradt periplusz is megemlíti Szkítiát (Περὶ πλοῦς τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, *A Vörös-tenger körülhajózása*). A Kr. u. 1. században írt műben Szkítiaként a mai Indus-völgy vidéke (Indo-szkítia) tűnik fel, amely India történelmében, az indo-szkíta uralomhoz kapcsolható (38. fejezet).⁹¹ A pártus parszidák vidéke után „következnek Skythia tenger melléki részei, ami viszont észak felé terül el, és igen alacsonyan fekvő terület, ahonnan a Sinthos folyó (Indus), a Vörös-tenger menti folyók legnagyobbika zúdítja bele hatalmas tömegű vizét a tengerbe...” (W. Salgó Ágnes fordítása).⁹²

1. 3. 1 Ptolemaiosz

Szkítia mint pontosan meghatározott földrajzi fogalom *Klaudiosz Ptolemaiosz* (Kr. u. 2. század, †161) munkájában, a nyolc könyvből álló *Geographia*-ban jelenik meg.⁹³ Sztrabón művét azonban Ptolemaiosz sem említi.⁹⁴

A III. könyvben, Európa keleti részeinek leírásaként, az 5. fejezetben már egy *európai Szarmatia* (ἡ ἐν Ἐυρώπῃ Σαρματία) földrajzi körülhatárolásával találkozunk. Ennek az európai Szarmatia-nak a határai északról már nem a *szkítiai*, hanem a *szarmatiai* (sic!) ókeanosz, tovább pedig ismeretlen föld Nyugatról a Visztula, délről a Kárpátok kezdete, Dákia. Keleti határai a Karkinitosz folyó, a Tauriké-félsziget, a Tanaisz-folyó és a Maóitisz.⁹⁵ Viszont nem tartozik az európai Szarmatiához Pannonia, Dakia, Thrakia, Makedonia sem! Ptolemaiosz Szarmatia egy részét, területét Európában helyezi el, és Szkítia már nincs európai területen.

Az Ázsia földrajzi leírásáról szóló V. könyvben lévő 9. fejezet pedig az *ázsiai Szarmatiával* (ἡ ἐν Ἀσίᾳ Σαρματία) foglalkozik. Határai északról „ismeretlen föld”, nyugatról az európai Szarmatia, a Tanaisz-folyó; délről a Fekete-tenger, keletről pedig Hürkaniai-tenger (Kaszpi-tenger) és a Rha-folyó, ahol a hérodotoszi fenýőmagevők és a melankhlainoszok élnek.⁹⁶ Az ázsiai Szarmatiához

⁸⁹ KRETSCHMER, K. 1921. Egyháztörténeti vonatkozásairól: HALMÁGYI – SZABÓ 2012. 109–132.

⁹⁰ STRABÓN 1977. 323.

⁹¹ SALGÓ 2010. 33. (87. lábjegyzet) A kéziratot lásd www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/palatina-digital.html

⁹² GGM. I. 286; SALGÓ 2010. 38.

⁹³ PTOLEMAIOSZ 1843.

⁹⁴ STRABÓN 1977. 35.

⁹⁵ PTOLEMAIOSZ 1843. 167–168.

⁹⁶ PTOLEMAIOSZ 1843. 37–40.

nem tartozó területek továbbá: Kolkhisz, Ibéria, Albania, Nagy-Armenia. Azt mondhatjuk, hogy Ptolemaiosz „megkettőzte” Szarmatia földrajzi fogalmát. Koilé–Szüriában pedig megemlíti Szküthopolisz városát Sztrabónhoz hasonlóan.

A VI. könyv 13. fejezete foglalkozik a Szakák Földjével, amelyet nyugatról Szogdiané, északról és keletről Szkítia az Imaiosz-hegységig, délről az Imaiosz-hegység veszi körül.⁹⁷

Azonban a 14. fejezet foglalkozik tulajdonképpen Szkítia földrajzi kiterjedésével. Jól látható, hogy Ptolemaiosz Szkítiát Ázsiába helyezi és kettéosztja az Imaiosz-hegységen inneni és az Imaiosz-hegységen túli Szkítiára. Az Imaiosz Sztrabónnál is szerepelt, mint a Taurosz-hegységrendszer végső nyúlványa, de központi, elhatároló szerepe igazán Ptolemaiosznál lett.

Az „*Imaiosz-hegységen inneni Szkítia*” (ἡ ἐντὸς Ἱμαῶν ὄρους Σκυθία) határai nyugatról az ázsiai Szarmatia, és a Rha-folyó; északról ismeretlen föld; keletről az Imaiosz-hegység; délről a szakák, szogdok és több más nép. Ptolemaiosz ide helyezi az alán-szkíták, aszpiszioi-szkíták, tejevő-szkíták népét.⁹⁸

A 15. fejezete pedig az „*Imaioszon túli Szkítia*” (ἡ ἐκτὸς Ἱμαῶν ὄρους Σκυθία) határait vonja meg. Északról az ismeretlen föld, keletről Szeriké (Kína), délről India (az ún. Gangeszen túli India). Ptolemaiosz szerint ezt a vidéket lakják az abioi-szkíták, a khatai-szkíták, sőt már városokat is megemlít (Isszédón Szküthiké, Aukszakia, Kaurana).⁹⁹

1. 3. 2 Alexandriai Papposz, Sirakac'i Ananias

Alexandriai Papposz a Kr. u. 3. század fordulójának görög földrajzírója, leghíresebb munkája, a *Chorographia Oikoumeniké* sajnos elveszett. Azonban egy VII. századra datált örmény átdolgozásból mégis ismert.¹⁰⁰ A mű címe Ašxarhač'oyc' (A világ bemutatása). Eremyan örmény kutató véleménye szerint „nem volt más mint egy tizenöt térképből álló atlasz kísérszövege.”¹⁰¹ A szerzőség kérdésében a szakirodalom megoszlik. Eddig Korenac'i Movses és Sirakac'i Ananias neve merült fel. Azonban a munka megírása a VII. századra tehető és Movses az V. században alkotott, így erősebb érvek szólnak a mű angol fordítójának, Robert Hewsennek azon elképzelése mellett, miszerint a Sirakac'i Ananias (Kr. u. 590–670 k.) írhatta.¹⁰²

A földrajzi mű három része Európát, Libyát és Ázsiát tárgyalja, számos helyen idézi, felhasználja és kiigazítja Ptolemaioszt és korának steppei népmozgásait is jól dokumentálja. Az örmény nyelvű munka két szövegváltozatban maradt fenn.¹⁰³

Európa ismertetését Hispániával kezdi. A kilencedik országa Európának *Sarmatia*, amely „a germaniaiaktól keletre van, tart a Xistula folyótól (Visztula) és az ugyanilyen nevű hegyektől, az északi óceán mellett az ismeretlen földig és a Ripa hegy (Riphaei hegy) *keleti végéig, amelyben a Tanayis folyó ered...*” (16. 7–11)¹⁰⁴ Ez a Tanaisz folyó – Ptolemaiosz leírásához hasonlóan – „kettéosztja Sarmatiát keletről Asaira és nyugatról Ewropiara (és) a Meotis tóba ömlik.” „*azután*

⁹⁷ PTOLEMAIOSZ 1843. 121.

⁹⁸ PTOLEMAIOSZ 1843. 122.

⁹⁹ PTOLEMAIOSZ 1843. 126–127.

¹⁰⁰ HEWSEN 1971. A mű egyes részeinek magyar fordítását lásd: Paulik Ágnes: „A világ bemutatása”. Egy 7. századi örmény földrajz a steppe népeiről. In.: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Róna–Tas András. Budapest, 2001. 28–68. A továbbiakban: Paulik 2001.

¹⁰¹ PAULIK 2001. 31.

¹⁰² PAULIK 2001. 33–34.

¹⁰³ PAULIK 2001. 28.

¹⁰⁴ PAULIK 2001. 41; HEWSEN 1971. 192.

a Pontosszal és a Tiwras folyóval (görög nevén a Türasz-folyó) határolódik, délről a dákiaiak földjét választja el Sarmatiától.” (16. 12–15, Paulik Ágnes fordítása)¹⁰⁵

A szerző megemlíti, hogy a szlávok átkeltek a Tanaison és Thracia, Macedónia vidékét meghódították, elérték Achaia-t és Dalmatiát is. Sőt az örmény átdolgozás hivatkozik már Kuvrat fiára, Aszparukhra is.¹⁰⁶

Ázsia ismertetésében a tizenennyolcadik a sarmaták népe. „Asia 18. országa a sarmatiaiak (földjének) együttese, amely keleti végéről határolódik a Ripea hegygel és a Tanayis folyóval, és a Meotis tengerrel, nyugaton az Ewk’sinos Pontos tengerrel...” (25. 9–11, Paulik Ágnes fordítása)¹⁰⁷

Észak felé a földrész Ismeretlen, ahol a szerző megemlíti a királyi szarmatákat és a ló-evőket, valamint amazonokat is, akiknek területe keletre a Rha-folyóig tart, amely kétfelől ered ebből az Ismeretlen Földből (26. 4–8). Két másik folyó is ered az északi hegyekből, az egyik a Rhymici, amelyet a türkök Etilnek (At’l) neveznek (26. 14, a mai Volga-folyó). Az Etil-folyó elágazásai egyesülnek és a Caspi-tengerbe folynak, „elválasztva Sarmatia és Skiwt’ia földjét”.¹⁰⁸

Szkítia földjének ismertetésére Ázsiában kerül sor, és nagyon sok interpolációt tartalmaz.

„Asia 34. országa Skiwt’ia, amely az At’l folyótól kezdődik és tart ferdén délkeletre az Emawon hegyig.” (42. 14–15)¹⁰⁹ Azaz Szkítia – a ptolemaioszi Rha-folyó helyett – az Etil-folyótól kezdődik és délkeletig a ptolemaioszi Imaiosz-hegyekig terjed. A szerző abban is követte Ptolemaioszt, hogy önála is Szkítia két részre osztott az Imaiosz-által: „mintha az Emawon hegygel válna ketté Skiwt’ia” (42. 16–17, Paulik Ágnes fordítása).¹¹⁰ „északon az ismeretlen földdel, nyugaton a sarmatiaiak országával, az At’l folyóval (határos); és délen a Vrkan tenger és az arik (irániak) és a hndikek (indiaiak) és az Emawon hegy déli lánc (határolja), és (tart) egészen az Emoda hegyig, ami szintén elválasztja Skiwt’iat a hndikektől, kelet felől pedig a čenekkel (kínaiakkal) határolódik.” (42. 18–22, Paulik Ágnes fordítása)¹¹¹ Szkítiát eszerint északról ismeretlen föld; nyugat felől Sarmatia, végig az Etil-folyó mentén; délről a Hyrcan-tenger, Ariana¹¹² és India az Imaiosz-hegyek déli kanyarulatával, az Emoda-hegy; keletről pedig Kína határolja. Szkítiában Papposz szerint 43 nép él (42. 23).¹¹³ Az Imaiosz-hegyekről úgy tartja, hogy a legmagasabb a világon. Papposz már a chorasmiai, tocharok, hephtalíták népét is megemlítette (43. 13–14).¹¹⁴ Szkítiát pedig keletről már csak Serika (Kína) határolja.¹¹⁵

1. 3. 3 Paulus Orosius

Az 5. századi Paulus Orosius keresztény író fő műve a *Historiarum adversum paganos libri VII.* (Történelem a pogányok ellen). Kr. u. 414-ben írta munkáját, amelynek I. könyvében a földrészek ismertetését találjuk. Orosius abban követi az antik szerzők elhatárolását, hogy Európa határfolyója keleten a Tanaisz. Hérodotoszal ellentétben viszont már említést tesz a

¹⁰⁵ PAULIK 2001. 41; HEWSEN 1971. 192.

¹⁰⁶ PAULIK 2001. 43; HEWSEN 1971. 194.

¹⁰⁷ PAULIK 2001. 43; HEWSEN 1971. 200.

¹⁰⁸ PAULIK 2001. 47; HEWSEN 1971. 200.

¹⁰⁹ PAULIK 2001. 51; HEWSEN 1971. 204.

¹¹⁰ PAULIK 2001. 51; HEWSEN 1971. 204.

¹¹¹ PAULIK 2001. 51; HEWSEN 1971. 204.

¹¹² A Perzsa Birodalom keleti tartományai. PAULIK 2001. 63 (134. lábjegyzet)

¹¹³ PAULIK 2001. 51.

¹¹⁴ HEWSEN 1971. 204.

¹¹⁵ HEWSEN 1971. 205.

Riphai-hegyekről. Orosius szerint Szkítia Ázsiában található. A Kaukázus-hegység leírásakor említette a határait: „...A Szkíta-tengertől (Északi-tenger, óceán), amely északra van egészen a Caspi-tengerig, amely nyugatra van és a Caucasus hegyláncáig, amely délen található, a hyrkánok és a szkíták 42 népe található...” (I. 2. 47.).¹¹⁶ Orosius továbbá megemlítette az Imaus-hegységet, amely szerinte a Caucasus tövétől a Boreas hegyfokig és folyóig terjed.¹¹⁷ Munkája jelentős hatással volt a középkori – köztük a magyarországi – Szkítia-leírásokra.

2. A középkori Szkítia leírásokból

Bonfini hatalmas földrajzi bevezetőjének vizsgálata során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lehetséges középkori forrásokat sem. Ezeknek legszembevetőbb vonása – amelyet Gombocz Zoltán nyomán Vásáry István is megfogalmazott – az az, hogy az antik források viszonylagos bősége után a középkori történetírás jóval szerényebb mennyiségű és minőségű forrást használt Szkíta földrajzi ismertetésével kapcsolatban. Jól példázza ezt az, hogy Beda Venerabilis (673–735) britanniai bencés szerzetes munkáiban is találunk említést Szkítiáról. Munkáiból ugyan (*Historia ecclesiastica. Liber de locis sanctis. Nomina locorum, De natura rerum*) felsejlenek a földrajzi ismeretei és előfordul Szkítia neve, de nem tudta pontosan lokalizálni. Annyit közöl, hogy valahol az északi pólus és a Riphæus-hegység között található.¹¹⁸

Ugyanis a klasszikus görög–latin források többsége Nyugaton egészen a 15. századig ismeretlen maradt. Sztrabón és Ptolemaiosz munkáit csak a humanisták fordították le latinra, adták ki és tették hozzáférhetővé.¹¹⁹

2.1 Európai Szkítia-leírások

A középkor Szkítiáról való legfőbb ismeretforrásai, eredeti antik auktorok szövegeinek híján, az antik munkákat felhasználó szerzők voltak. Ilyen alkotás volt a Kr. u. 2. századi *Iustinus* kivonatolt munkája is, amelyet az Augustus-kori római szerző, Pompeius Trogus Világkrónikájából készített. Ennek II. könyvében az európai Szkítia földrajzi helyzetét olvashatjuk: „*Scythia pedig Kelet felé terül el, és egyik oldalról a Fekete-tenger, a másik oldalról a Riphæus-hegyek, hátulról Ázsia és a Phasis-folyó zárja körül.*” (Horváth János fordítása)¹²⁰

Szintén ez a munka volt a forrása a Kr. u. 7. század folyamán létrejött *Exordia Scythica* –nak is (Szkíta bevezetések, kezdetek).¹²¹ Szövege a 9–10. századi Codex Florentinus Laurentianus-ban maradt fenn, illetve a 11. századi Codex Bambergensis tartalmazza egy másik szövegvariánsban. Mindkét szövegváltozat Európai Szkítiáról beszél, Hérodotoszt követve. A Laurentius-szöveg szerint: „Szkítia...keleten helyezkedik el, egyik oldalról a Pontus, másik oldalról a Rifei-hegy, hátulról Ázsia és a Thesaise-folyó zárja körül.”¹²² E passzusban a görög Tanaisz folyónak igen

¹¹⁶ „inde tenus Scythico mari quod est a septemtrione, usque ad mare Caspium quod est ab occasu, et usque ad extenteum Caucasi iugum quod ad meridiem, Hyrcanorum et Scytharum gentes sunt XLIII...” Lásd még: OROSÍUS 1981. 12.

¹¹⁷ Orosius idézett művének szövegét lásd: www.attalus.org/latin/orosius1.html

¹¹⁸ SZÁNTÓ 1995. 45.

¹¹⁹ VÁSÁRY 2008. 117.

¹²⁰ Világkrónika a kezdetektől Augustusig. 1992. 24.

¹²¹ KRISTÓ 1970. 106.; HKÍF 1995. 195.

¹²² „Scythia...in oriente est posita, includitur ab uno latere Ponto, ab alio latere monte Rifeis, a tergo Asia, Thesaise flumine includitur.” In MGH 1981. 320–321.

rosszul (át)írt, latinosított alakváltozatával találkozunk. A másik szövegvariáns csupán abban tér el, hogy nem a Tanais-t, hanem a Phasis-folyót teszi meg határfolyónak, valamint a Rifei-hegy több hegyből álló rendszerként tűnik fel: „Szkítia... kelet felé kiterjedt, egyik oldalról a Pontus, másiktól a Riphei-hegyek, hátulról Ázsia és a Phasis-folyó zárja körül.” (Szabó Pál fordításai)¹²³

Regino (Kr. u. 845 k.–915), a németországi születésű prümi apát, majd a trieri Szent Márton apátság vezetője *Chronikon* című művében, az 889. évnél – a magyarok európai megjelenése kapcsán – ír Szkítiáról. Véleményem szerint Reginónál is Európai Szkítiát találunk: „Szkítia keleten terül el: egyik oldalról a Fekete-tenger, másik oldalról a Riphei-hegyek, hátulról Ázsia és Ithasi-folyó fogja közre.” (Kordé Zoltán fordítása) De Regino szövege már nem a Tanaisz-folyót ismertetette. A helyette szereplő Ithasi a Phaszisz-folyóval azonos, amely a mai Rioni-folyó,¹²⁴ és amelyet már Aiszkülosz is említett, mint Európa és Ázsia közötti határfolyót.¹²⁵

A később *De administrando imperio* címmel ellátott, VII. (Bíborbanszületett) Konstantín bizánci császár (945–959) nevéhez fűződő munkában is felsejlik Szkítia fogalma. Bár e műben helyet kapnak az egyes országok földrajzi viszonyai is, a 42. fejezet hosszadalmas címéből első pillanatra ez nem szembetűnő. „Földleírás Thesszalonikétől a Duna folyóig és Belgrád városáig; Turkiáé és Besenyőországa a kazár erődig, Sarkelig és Oroszorszáig és Nékropüláig, amely a Pontosz-tengerben van, közel a Dnyeper folyóhoz és Cherszónig Boszporosszal együtt, ahol a klíma-vidék városai vannak, azután a Meóitisz-tóig, melyet nagysága miatt tengernek is neveznek és a Tamátharchának nevezett városig...” (Moravcsik Gyula fordítása).¹²⁶ A kézirat 11. századi másolója, Michail Roizaitisz tartalmi eligazodást segítő lapszéli jegyzettel kiegészítette: A szkíta földföldrajzi leírása. („Περιήγησις γεωγραφικὴ τῆς Σκυτικῆς γῆς”)¹²⁷ Könnyen beláthatjuk itt az európai Szkítia területéről van szó. E területen a császár idejében „Besenyőország” helyezkedik el, amely a Duna alsó folyásától a Tanaiszig, a rajta épített Sarkel erődjéig tart. Az egész (szkíta) föld a besenyők uralma alatt van Oroszorszáig, valamint a (kimmer) Boszporoszig és Cherszónig.

Érdemes itt röviden a magyar történetírói hagyományból néhány alapvető munkát felidézni.¹²⁸ Kézai Simon leírása kifejezetten európainak mondja Szkítiát (6. fejezet). „A szkíta vidék ugyanis Európában fekszik, kelet felé terjed ki; egyik oldalról az Északi tenger partja, a másik oldalról a Rifei-hegyek zárják körül, keletről pedig Ázsiához közeli, a száraz égövtől távoli (terület)” (Szabó Pál fordítása).¹²⁹ Nemcsak földrajzilag, hanem filológiai is érdekes az, hogy itt a szerző a szövegben az Északi-tengert a görög ’pontosz’ latin alakjával jelöli, a latin ’mare’ helyett, némileg emlékeztetve a Szkítia határainál szereplő Pontosz Euxeinosz (Fekete-tenger) elnevezésre. Szkítia leírásában Kézainál megjelennek már ázsiai területek is (Tarsia, Mangalia).

Azt is megjegyzem, hogy úgy tűnik, hogy a 14. századi krónikakompozícióban található Szkítia leírás szövegében nem hozott változást (6. fejezet). „Szkítia vidéke Európában fekszik, és kelet felé terjed; egyik oldalról az Északi-tenger, a másiktól pedig a Rif-hegyek zárják körül; kelet

¹²³ „Scythia... in orientem porrecta, includitur ab uno latere Ponto, ab altero montibus Rhiphaeis, a tergo Asia et Phasi flumine.” In MGH 1981. 320–321.

¹²⁴ GYÖRFFY 1986. 8.

¹²⁵ HKÍF 1995. 195.

¹²⁶ DAI 2003. 182–183.

¹²⁷ DAI 2003. 21.

¹²⁸ SZABÓ PÁL 2007. A szkítákról alkotott történetírói felfogást – támaszkodva saját kutatási eredményeimre is – legutóbb Halmágyi Miklós tekintette át. HALMÁGYI 2014. 48–54.

¹²⁹ „Scitica enim regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem; ab uno vero latere ponto Aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur, a zona torrida distans, de oriente quidem Asiae iungitur.” SRH. 145.

felé Ázsia, nyugat felé az Etül folyó, vagyis a Don a határa.” (Bollók János fordítása)¹³⁰ Azonban, a fenti fordítást elemezve, a teljesen európai elhelyezést kérdésessé teszi a krónika szövegében az Etül-folyónak a Donnal való megfeleltetése, amely keletebbre, inkább a Volga-folyóra vonatkoztatható. Ha a Don a nyugati határ, akkor ettől keletre már az ázsiai Szkítiáról beszélünk. Ugyanez lesz az eredmény, ha az antik hagyományt követve a Don-folyót az ókori Tanaisszal azonosítjuk, nyugati határként az keletre szintén ázsiai területet jelent, amely ellentmond a krónika fenti Európai Szkítia-meghatározásnak és mindenképpen szövegromlást feltételez.¹³¹

A Volga és a Don-folyó az útja során egy alkalommal – a mai Volgográd környékén – egy éles kanyarral igen közel van egymáshoz, amelyet a középkori leírások összevonhattak vagy lehettek olyan természetföldrajzi viszonyok és vízállási körülmények, amelyek révén közös vízrendszert is alkothattak.¹³² Kézainak van is egy megjegyzése, amely szerint az Etül-folyó a Rifei-hegyeken túlról ered, és amint azokon átér, már Don lesz a neve.¹³³ „A Don-folyó Szkítiában ered ugyan, amelyet a magyarok Etül-nek neveznek, de ahogyan áthalad a Rifei-hegyeken, többfelé folyik, Donnak hívják.” (Szabó Pál fordítása)

Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkájában Szkítia igen nagy kiterjedésű terület, magyar néven Dentumoger-nek nevezik (I. fejezet). „Szkítia ugyanis, amelyet Dentumogernak hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északról egészen a Fekete-tengerig terjednek. Legszeleén egy Don nevű folyó található.” (Veszprémy László fordítása).¹³⁴ Lehet, hogy a krónikákban lévő, görögös 'Pontus' elnevezés Anonymus számára is bizonytalanságot okozhatott, talán éppen ezért használhatta inkább az egyértelműbb „Fekete-tenger” megnevezést. Annyit azonban e passzusból is megállapíthatunk, hogy bár pontos földrajzi körülhatárolás nélkül, de a Névtelen Jegyző is Európai Szkítiáról beszél. Ugyanakkor a Don folyónév helyett a szerző a régi görög Thanais névalakot használta, ezáltal egyértelműsítve az európai elhelyezést. Így ez a mozaik is növeli Anonymus hitelét.

2. 2 Európai, ázsiai Szkítia-leírások

2. 2. 1 Iordanes

A középkori ún. kettős Szkítia-leírások között mindenképpen meg kell említenem a gót Iordanes *De origine actibusque Getarum* című művét, amelyet a későbbi szakirodalom, Mommsen nyomán, egyszerűen csak Getica-névvel illet. Több földrajzi vonatkozású megjegyzése közül az I. könyvből először a földrészek felosztásáról szóló passzusát idézem, amely az ókori szerzőket és Orosiust követi. „Orosius szerint elődeink úgy gondolták, hogy a földkerekség, melyet az Oceanus vesz körül három részből áll, ezeket Asiának, Eoropának és Africának nevezték. (I. 4)”¹³⁵ Az V. könyvben Szkítia földrajzi elhelyezkedéséről részletesen ír. Ennek az oka az, hogy „(t. i. a gótoknak) azt olvassuk, hogy első lakóhelyük Scythiában volt a meotisi mocsarak mentén...” (V. 38.)¹³⁶

¹³⁰ Képes Krónika 11.

¹³¹ „Scythia enim regio in Europa situm habet et extenditur versus orientem, ab uno latere ponto Aquilonari, ab alio vero Ripheis montibus includitur...Cui de oriente Asia et de occidente fluvius Ethul, id est Don.” SRH. 252.

¹³² Itt megköszönöm Dani Dániel Pál észrevételét.

¹³³ „Fluvius siquidem Don in Scythia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo, Don est appellatus.” SRH. 145.

¹³⁴ HKÍF 280. „Scythia igitur maxima terra est, que Dentumoger dicitur, versus orientem, finis cuius ab aqulionali parte extenditur usque ad Nigrum Pontum. A tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais...” SRH. 34.

¹³⁵ IORDANES 2005. 43.

¹³⁶ IORDANES 2005. 49.

„Scythia pedig Germania földjével határos addig, ahol az Ister-folyó ered, vagy ahol a Morsianus mocsár található. Egészen a Tyra-, Danaster- és Vagolosa-folyókig, a Nagy Danaprusig és a Taurus-hegységig terjed ki, de nem az ázsiai Taurusig, hanem a sajátjágosan scythiai Taurusig, az egész Meotison keresztül, a Meotison túl, a Bosforus szorosain át a Caucasus-hegységig és az Araxes-folyóig. Ezután a Caspi-tenger mögött balra fordul, Asia legszélső határainál, a Keleti-Oceanustól először csak vékony gombához hasonlóan ereszkedik alá, majd igen széles és kerekded formát vesz fel, és a hunokig, az albanusokig, valamint egészen a seresig nyúlik el.” (V. 30)¹³⁷ Ez a leírás annyira szemléletes, hogy igen valószínű, hogy Iordanes egy előtte lévő térkép alapján készíthette. Ugyanezt összefoglalta a következő fejezetben is. „...ez a haza, Scythia hosszan és szélesen terül el, amelynek határai keleten a seres, akik kezdetől fogva a Caspi-tenger partján telepedtek meg; nyugaton a germánok és a Vistula-folyó; északon az Oceanus; délen Persida, Albania, Hiberia, a Pontus és végezetül az Ister legvégső medre, melyet a torkolatától a forrásáig Danubiusnak is neveznek.” (V. 31)¹³⁸

Mindezekből látszik, hogy Iordanes Szkítiája túlmegy Európán, egészen Ázsiáig. Sőt, a Rifei-hegyek nála nem Szkítia határai, hanem csak kettéosztói a hatalmas területnek. „Scythia közepén van egy hely, amely Asiát és Európát választja el egymástól, tudniillik a Riphei-hegyek, amelyekből a hatalmas Thanais ered, ami azután a Meotisba ömlik...” (V. 32)¹³⁹ A Tanais-folyóról pedig tudja, hogy „Ez Asia és Európa ismert határa.” (V. 45)¹⁴⁰ A másik határfolyóként ismert Phasis-folyó vidékéről is tájékozott. „az innen származó Fasis madarakban (t. i. a fácánokban) bővelkednek az egész világon az uralkodók lakomái.” (V. 47)¹⁴¹

2.2.2 Isidorus Hispalensis

Sevillai Izidor (Kr. u. 556/560 k. – 636) püspök, azaz Isidorus Hispalensis utolsó nagy, befejezetlenül maradt munkája, az *Etymologiarum sive originum libri XX*. a középkori tudásismeret enciklopédiájaként szolgált.¹⁴² A XIV. könyv a mai értelemben vett földrajzi ismeretekről, a Földről és részeiről tájékoztat bennünket. A szöveget megvizsgálva megfigyelhető, hogy bár Izidornál mind az európai, mind az ázsiai Szkítiát megtaláljuk, de a kettő nem egy időben létezett. A nagyobb, ázsiai Szkítia volt a korábbi. Izidor az európai Szkítiát pedig ehhez képest Alsó-Szkítiának nevezte el.

Az európai Szkítia a Tanaisz-folyótól nyugatra kezdődik. „(Európa)... első tájegysége Alsó-Szkítia (Scythia inferior), amely a maeotiszi-mocsaraktól kezdődik és a Duna és az Északi Óceán között Germániáig terjed ki. Az itt lakó népek miatt Barbár földnek nevezik. Ennek első része az alánok földje, amely a maeotiszi-mocsarakig terjed, ezután következik Dacia és Gótföld, utána Germánia, amelynek legnagyobb részét a suebek lakják”(14. 4. 2.–3).¹⁴³

¹³⁷ IORDANES 2005. 48.

¹³⁸ IORDANES 2005. 48.

¹³⁹ IORDANES 2005. 48.

¹⁴⁰ IORDANES 2005. 50.

¹⁴¹ IORDANES 2005. 51.

¹⁴² Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története. A latin szöveget gondozta, a magyar fordítást, a tanulmányokat, a jegyzeteket, a névmagyarázatot készítette: Székely Melinda. Szeged 2008. 11–15.

¹⁴³ A latin szöveg forrása: www.thelatinlibrary.com/isidore/14.shtml „Prima Europae regio Scythia inferior, quae a Maeotidis paludibus incipiens inter Danubium et Oceanum septemtrionalem usque ad Germaniam porrigitur; quae terra generaliter propter barbaras gentes, quibus inhabitatur, Barbarica dicitur. Huius pars prima Alania est, quae ad Maeotidis paludes pertingit; post hanc Dacia, ubi et Gothia; deinde Germania, ubi plurimam partem Suevi incoluerunt.” Lásd még: Etymologies 2006. 289.

Az Ázsiáról szóló rész szerint Szkítia régen még nagyobb területet foglalt magába. „Azt mondják, hogy (az Ázsiai) Szkítia, ahogy Gótföld is, Jáfet fiáról, Magógról van elnevezve. Hajdan elég nagy kiterjedésű terület volt. Keletről India határolta, északról a maeotiszi-mocsarakon át a Duna és az (északi) Óceán között egészen Germánia határáig terjedt ki. A keleti végektől, amelyek a Kínai-óceánig érnek, végig a Caspi-tengerig délről egészen a Caucasus hegyláncáig terjedt ki...” (14. 3. 31. Szabó Pál fordításai)¹⁴⁴

2. 2. 3 Aeneas Sylvius Piccolomineus

A 15. századi új munkák közül hatását tekintve kiemelkedett Aeneas Sylvius Piccolomineus (Enea Silvio Bartolomeo de' Piccolomini),¹⁴⁵ a későbbi II. Pius pápa (1458–1464) hatalmas földrajzi-történeti munkája, a *Cosmographia*, amely két részből áll az Ázsiáról és Európáról szóló leírásokból (De Asia, De Europa).¹⁴⁶ A művet 1458-ban írta, de csak 1503-ban jelent meg nyomtatásban.¹⁴⁷

Az Ázsiával foglalkozó részt 1477-ben, Velencében kiadták, amelynek a korabeli tudományos hatása jelentős.¹⁴⁸ A forrásbázisa széles körű antik anyaggyűjtésről tanúskodik. Többek között a karthagói Hannó, Hérodotosz, Plinius, Cornelius Nepos, Sztrabón, Ptolemaiosz és Iordanes egyaránt megtalálható. A világ földrajzáról írt részben megemlíttette, hogy a Földet körülvevő óceánokat a saját partvidékeikről nevezték el, így a Hispániai-, a Galliai-, a Germániai-, a Caspi-, a Kínai-, a Keleti-, az Indiai-, a Líbiai- és az Atlanti-óceán sorában megtalálható a Szkíta-óceán is (2. fejezet).¹⁴⁹ A földrészek határaitól szólva (6. fejezet). „Európa és Ázsia kapcsolódási pontja egy hegyvonulat, amely a Maeotis mocsár és a Szarmatiai-óceán között húzódik, a Tanaisz-folyó forrásai fölött.”¹⁵⁰ Némileg zavaró, hogy az előbb idézett felsorolásban a Ptolemaiosztól átvett Szarmatiai-óceán nem szerepelt. Valószínű, hogy ez – a Hispániai-, a Galliai- és a Germániai-óceánpartokat magában foglaló – ptolemaioszi Északi-óceánnal lehet azonos, amely az európai Sarmatiát észak felől határolja.

¹⁴⁴ www.thelatinlibrary.com/isidore/14.shtml „Scythia sicut et Gothia a Magog filio Iaphet fertur cognominata. Cuius terra olim ingens fuit; nam ab oriente India, a septemtrione per paludes Maeotides inter Danubium et Oceanum usque ad Germaniae fines porrigebatur. Postea vero mino effecta, a dextra orientis parte, qua Oceanus Sericus tenditur, usque ad mare Caspium, quod est ad occasum; dehinc a meridie usque ad Caucasi iugum deducta est...” *Etymologies* 2006. 288.

¹⁴⁵ Kora híres tudós. 1405-ben született az itáliai Corsignanóban, majd Sienában jogot tanult, mégis inkább az antik auctorok érdekelték, főleg a konstantinápolyból hozott eredeti szövegek. Egyházi püspöki titkárként különböző állami megbízatásokat teljesített. Baseli zsinatról elmenve III. Frigyes költővé koszorúzta (poeta laureatus) és birodalmi kancellária titkára lett. 1446-ban pappá szentelték, püspök, illetve III. Callixtus pápa idején, a török ellenes harc során, a magyar ügyek cardinalis protektora volt. 1458-ban pápává választották, amikor a II. Pius nevet vette fel. Konstantinápoly visszafoglalása a célja. 1464-ben halt meg NÓTÁRI 1999. 3–11.

¹⁴⁶ In SUSTERMAN 1699.

¹⁴⁷ VÁSÁRY 2008. 20.

¹⁴⁸ GUNST 2000. 82.

¹⁴⁹ „oceanus, qui extremas amplectitur terras, a suis litoribus nomina indiderunt, Hispanicum, Gallicum, Germanicum, Scythicum, Caspium, Sericum, Eoum, Indicum, Libycum, Atlanticum appellantes.” SUSTERMAN 1699. 9.

¹⁵⁰ „Europae et Asiae conjunctio sit per dorsum, quod inter paludem Maeotim et Sarmaticum oceanum excurrit super Tanais fluvii fonte.” SUSTERMAN 1699. 13.

¹⁵¹ „Juxta Ptolomaei traditionem Scythas in duas partes dividit.” SUSTERMAN 1699. 15.

Piccolomineus megjegyzi, hogy a szkíták két csoportra oszthatók (7. fejezet). „*Ptolemaiosz hagyománya a szkítákat két részre osztja.*”¹⁵¹ Pontos körülhatárolást az Európai Szkítia esetében találtam (28. fejezet). „*Szkítiát egyik oldalról a Pontus (Fekete-tenger), a másiktól a Riphei-hegyek, hátulról Ázsia és a Phasis-folyó zárja körül.*” (Szabó Pál fordításai)¹⁵² A kérdéses azonban itt is a 'Pontus' megnevezés. A nagybetűs írásmód alapján úgy tűnik, hogy itt a Fekete-tengerre vonatkozik és nem az Északi-tengerre, hasonlóan az *Exordia Scythica*-hoz és ellentétben a magyar krónikáink szöveg hagyományával.¹⁵³

Piccolomineus szól ázsiai szkítákról is, azonban földrajzilag nem határolja körül a területet. Az Ázsiai Szkítia (Asiatica Scythia) fogalmat használja. Saját korának „szkítáival” is foglalkozik, az oszmán–törökökkel (100. fejezet). Népük eredetéről, történetéről és néhány uralkodójáról is beszámol, így találkozunk I. Bayeziddel (*Pazait*), II. Muráddal (*Amurates*).¹⁵⁴

A magyar őshaza kérdése kapcsán Szkítia ismét fontossá válik. A 29. fejezetben emlékezik meg a magyarokról mint szkíta nemzetről. Igen fontos megjegyzése az, hogy a „*Mostanáig létezik egy másik Hungaria a Tanaisz forrásától nem messze.*”¹⁵⁵ (Szabó Pál fordítása) Hivatkozik egy olyan véleményre, amely szerint a magyarok nem is a hunoktól származnak, hanem más magyaroktól, akikről Iordanes is megemlékezett.¹⁵⁶ Az sem véletlen, hogy az Európáról szóló művét a magyarokkal kezdi (1. fejezet, *De Hungaria...*), amelybe átemelte a magyarokról szóló ázsiai ismereteket is.¹⁵⁷

2. 2. 4 Thuróczy János

Thuróczy Jánost saját bevallása szerint is különösen érdekelte a magyarság eredete, az őshaza kérdése, bizonyára ismerte Piccolomineus fent idézett nézetét is. A *Chronica Hungarorum* című munkája előszavában élesen fogalmazva rámutat a hiányosságokra (1. fejezet). „*Szkítiáról, a világnak arról a részéről, ahol állítólag a magyarok is felbukkantak, sok mindent kihagytak, mellőztek vagy más szerzők állításaitól eltérően írtak meg.*” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁵⁸ Európában ekkorra a történetírás eszközkészlete átalakult, amely a felhasznált forrásbázist jelentősen kibővítette. Ebben legfőbb mintája Aeneas Sylvius Piccolomineus munkája volt. Thuróczy így jelentősen megnövelhette a Szkítiára vonatkozó anyagának terjedelmét. „Szkítia vidékét meg fekvését, továbbá Attila király tetteit is emiatt felkutatott több krónikás mű alapján kissé magasztosabb stílusban igyekeztem megírni.” (Bellus Ibolya fordítása)¹⁵⁹ Mégis, ebben a megfogalmazásban a hun–magyar rokonság kapcsán érezhető a Piccolomineussal szemben elfoglalt álláspontja is.

Thuróczy a forrásait munkájában meg is nevezi. Az ókori szerzők közül közvetlenül tanulmányozta Trogus Pompeiust (Iustinus kivonata által). Viszont ekkorra már megjelentek nyomtatásban Pomponius Mela Cosmographiája és Iulius Solinus (Kr. u. 3. század) A világ csodáiról írt munkái.¹⁶⁰ A görög szerzők műveit latin fordításban tanulmányozta. Így Hérodotoszt,

¹⁵² „*Scythiam ab uno latere Ponto, ab altero Riphæis montibus, a tergo Asia et Phasi flumine clausam.*” SUSTERMANN 1699. 53.

¹⁵³ Lásd a 2. 1. fejezetet.

¹⁵⁴ SUSTERMANN 1699. 212–217.

¹⁵⁵ „*Exstat adhuc non longe ab ortu Tanais altera Hungaria...*” SUSTERMANN 1699. 56, 220.

¹⁵⁶ „*Ferunt et Hungaros qui danubii ripas incolunt Scytharum genus esse; non quasi ab Hunnis ortos quod propter uerbi cognationem aliqui crediderunt: sed ab aliis Hungaris: quorum Iordanes meminit: qui nothos eos dicit...*” A szövegrészletet idézi: VÁSÁRY 2008. 21.

¹⁵⁷ SUSTERMANN 1699. 220.

¹⁵⁸ THURÓCZY 2001. 9.

¹⁵⁹ THURÓCZY 2001. 11.

¹⁶⁰ MÁLYUSZ 1967. 112.

Diodórosz Szikeliótészt Szkítia fekvéséről szóló részekben fel is használta. Véleményem szerint a knidoszi Ktésziaszt is megemlíti, csak nevét tévesen Ethesius-ként írta. Dionisius Periegetészt pedig a hunok ismertetése kapcsán idézte. Keresztény szerzők közül főleg Paulus Orosiust és Isidorus Hispalensist használta.¹⁶¹

Thuróczy a bevezető bibliai fejtegetések között megemlíti Szkítia hegyeit és fő folyóját: „Szkítia Tauros és Imaiosz nevű hegyeitől kezdve egészen a Tanaisz nevű folyóig, amely Szkítiát kettészeli.”¹⁶² (Bellus Ibolya fordítása) Ebből is látszik, hogy európai és ázsiai Szkítia felfogással van dolgunk. Számunkra most a legfontosabb az, hogy ő rendszerezte először az eddigi Szkítia fogalmakat és leírásokat, az eddigiekben én is ezt a csoportosítást vettem alapul. Thuróczy külön fejezeteket szentelt a földrajzi leírások csoportosításának (7–8 fejezetek).

Egyes szerzők szerint Szkítia Európában van. „A magyarok történetének régi szerzői ezt a Szkítiát Európában helyezik el, s azt írták, hogy tőlünk keletre terül el; egyik oldalról az Északi-tenger, a másíkról pedig a Ripheus-hegyek, kelet felől Ázsia, nyugat felől az Etul-folyó zárja közre, amelyet szerintük Donnak is neveznek” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁶³ Itt jól felismeretű Kézai Simon és a 14. századi krónikakompozíció használata. De nyomon követhető a korábban már tárgyalt Hérodotosz, Iustinus (Pompeius Trogus), Exordia, Regino alapján kibontakozó Szkítia fogalom.

Thuróczy azonban észrevette azt az ellentmondást, amelyet az általa felhasznált, más antik földrajzi szerzőknél talált. „Szkítia fentebbi leírása láthatólag ellentétes mindazoknak a szerzőknek az állításaival, akik gondosan leírták a földkerekség részeit... Szkítia ezen szerzők szerint részint Ázsiában, részint Európában terül el. Éppen a közepén szeli ketté a Ripheus-hegyekben eredő Tanaisz, a leghíresebb folyó, amely Ázsiát is elválasztja Európától...” (Bellus Ibolya fordítása)¹⁶⁴ Ebben a kettős, európai, ázsiai Szkítia leírásban Thuróczy is hivatkozik Pomponius Melára, Sztrabónra, Pliniusra. A középkori szerzők közül Isidorus Hispalensist is idézi: „igen nagy kiterjedésű vidék, felső része Ázsiában, alsó része Európában terül el.” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁶⁵ Úgy is mondhatnák, hogy létezik egy Alsó–Szkítia vagy Európai Szkítia és egy Felső– vagy Ázsiai Szkítia.

Thuróczy a forrásgyűjtése során azonban talált olyan szerzőket is, akik szerint Szkítia Ázsiában van. „Dionüsziosz (Periegetész) és Paulus Orosius Szkítiát csakis Ázsiában helyezi, azaz Imaiosz vagyis az alsó Kaukázus hegyen innen és túl...” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁶⁶ Itt Ptolemai-oszra és Sztrabónra is hivatkozik, bár ez utóbbira tévesen. Thuróczy szerint ez az álláspont sem helyes, ahogyan a kizárólagos európai Szkítia elhelyezés sem, ehelyett a kettős Szkítia fogalmát tartja elfogadhatónak.¹⁶⁷

3 Összegzés, avagy a kásahegy fogyaszthatóbb...

Mindezt a hosszú és fáradtságos földrajzi „utat” be kell járni ahhoz, hogy érdemben vizs-zatérhessünk a tanulmányunk elején idézett Bonfini Szkítia leírásának értelmezéséhez. Kulcsár

¹⁶¹ GUNST 2000. 83.

¹⁶² THURÓCZY 2001. 12.

¹⁶³ THURÓCZY 2001. 22.

¹⁶⁴ THURÓCZY 2001. 23.

¹⁶⁵ THURÓCZY 2001. 23.

¹⁶⁶ THURÓCZY 2001. 23.

¹⁶⁷ Ebben teljesen egyetértek Halmágyi Miklós véleményével. HALMÁGYI 2014. 52.

Péter szerint az I. tized 1. könyvét 1489/1490 körül írhatta, az egész munkát 1496 közepén, 1497 végén fejezhette be.¹⁶⁸ Bonfiniről tudjuk, hogy alapvetően Sztrabón, Plinius és Ptolemaiosz munkáira támaszkodott.¹⁶⁹ Aeneas Sylvius Piccolomineus művére hasonlóképpen. Az újítása pedig az, hogy megpróbálta „szinkronba” hozni az általa felhasznált ókori földrajzírók és a magyar krónikás hagyomány alapvetően Európai Szkítia leírásait. Ezáltal, amikor Bonfini – a munkája elején – körülhatárolta Szkítia területét, nem könnyű feladatra vállalkozott.

Leírásában a kettős Szkítia fogalma a fő folyó említésével tűnik fel. Szkítiát a Don-folyó (*Tanais*) osztja ketté európai és ázsiai Szkítiára.¹⁷⁰ Ebben a szellemben elég csak visszautalnunk Sztrabón és Plinius leírásaira. Érdekes, hogy Bonfini a latin szövegben a Tanaiszt említi, nem szól a magyar krónikák Etul-folyóval való azonosításáról.¹⁷¹

Bonfini európai Sarmatiáról is ír, amelyben inkább Ptolemaioszt látszik követni. Ugyanis határai nyugaton a Visztula-folyó, délen a Kárpát-hegység, keleten a Kerkinit-folyó, a Tanaisz, a Maeotis mocsár és ismeretlen föld (1.1.10–15.).¹⁷² Értelemszerűen így a Magyar Királyság (*Pannonia*) nem az európai Sarmatia, hanem Szkítia része. Azonban azt az ellentmondást fel kellett oldania, hogy Ptolemaiosznál már nem szerepel európai Szkítia, amelyet Bonfini viszont – tekintettel a magyar történetírás évszázados szkíta hagyományára – mindenképpen meg akart tartani.¹⁷³ Sőt Bonfini a két európai terület egymáshoz való viszonyát is másképp határozta meg. Mivel véleménye szerint az európai Sarmatia az, „amelyet most részben Lengyelországnak mondunk”,¹⁷⁴ akkor ez egy szűkebb terület Szkítiában. A fő megállapításom az, hogy Bonfini az európai Szkítiájába „beemelte” Ptolemaiosz európai Sarmatiáját is, és az európai Szkítiát – benne a Magyar Királysággal – nagyobbban ábrázolta az európai Sarmatiánál.

Ptolemaioszt követve megtartotta viszont a Tanaiszon túli Ázsiai Szkítiát és annak ugyanolyan felosztását. Az Ázsiai Szkítiának „a legtöbb író egész tág határokat szab. Mert nyugatról a Don (*Tanais*), délről a Corax- és a Kaukázus hegység meg a Kaspi öböl, északról és napkeletről a serek (t. i. a kínaiak) által elfoglalt két óceán határolja. Két részre oszlik, az egyik az Imaus-hegyen innen, a másik túl helyezkedik el” (1. 1. 220., Kulcsár Péter fordítása).¹⁷⁵ Az Imauson inneni Szkítia határait pedig délről a pontusi Colchis, Ibéria és Albánia, északról pedig a már említett Hyperboreus hegyek alkotják. Viszont Bonfini e területen még különböző szarmatákat sorol fel, de helyesen a ptolemaioszi Rha-folyót nem a Donnal azonosította: „A Volga-folyó (Rhas fluvium), melyről azt mondtuk, hogy a Hyperboreus-hegyekből ered és Sarmatiát középen szeli ketté” (1.1. 220., Kulcsár Péter fordítása).¹⁷⁶ Ez azt jelenti, hogy hasonló módszerrel járt el, mint az európai területek esetében, azaz az Imauson inneni ázsiai Szkítiába „emelte be” az (ázsiai) Sarmatiát is. Számomra értelmezhető ez úgy is, hogy annak nyugati határát egyúttal – Ptolemaiosszal ellentétben, akinél itt is a Tanaisz a határfolyó – keletebbre, a Rha-folyóig (Volga) „tolta ki”.

Az Imaus-hegyen túli Szkítia északi részén, többek között, abiusok, antropofágok, serek (kínaiak), issedók, chata–szkíták, chauran–szkíták, sacák élnek (1. 1. 230.).¹⁷⁷

¹⁶⁸ KULCSÁR 1973. 200.

¹⁶⁹ KULCSÁR 1973. 21.

¹⁷⁰ Lásd a Bevezetést. A magyar fordítás többször mai elnevezést használt, a földrajzi nevek tradícióját nem tartotta meg, mi a Bonfini által használt latin elnevezést zárójelben megtartottuk. BONFINI 1936. 4.

¹⁷¹ Lásd a 2. 1 alfejezetet.

¹⁷² BONFINI 1995. 12.; BONFINI 1936. 5.

¹⁷³ Azaz nem hagyhatta figyelmen kívül „a Szkítia belsejéből származó magyarokat, akik nem tagadhatják, hogy ők a legősibb szkíták, hiszen az ő nyelvüket beszélik.” (1. 1. 280) BONFINI 1995. 33., 43–34, 1.

¹⁷⁴ BONFINI 1995. 12., 6.

¹⁷⁵ BONFINI 1995. 26., 37–40; BONFINI 1936. 20.

¹⁷⁶ BONFINI 1995. 28., 17–18; BONFINI 1936. 21.

¹⁷⁷ BONFINI 1995. 29.

Bonfini végül a jelenlegi állapotra is utal és elismeri a határok megállapításának nehézségét is. „A mi időnkben azonban az egész ázsiai Szkítiát valami tirannus foglalta el, akit hazája nyelvén Nagy Kánnak neveznek... De a két Szkítia leírásából elég ennyi, bár azt hiszem, mindenki tudja, hogy a tartományok határai, az országok sorsa és régisége szerint változnak...” (1. 1. 235. és 1. 1. 280., Kulcsár Péter fordítása).¹⁷⁸

Tanulmányom zárásaként, Bonfinivel kapcsolatosan, itt idézem még *Heltai Gáspár Krónika az magyaroknak dolgairól* 1575-ben, Kolozsváron megjelent munkájának rövid részletét. A bonyolult Szkítia leírások kérdéskörét kénytelen volt érinteni Heltai is, aki frappánsan leegyszerűsítve jegyezte meg: „Kétféle Scíthia vagyon: egyik vagyon Európában, másik Ázsiában, és ez oszlani kezd a Tanais folyóvízről”.¹⁷⁹ Mielőtt a korabeli olvasókat elriasztotta volna, szellemesen indokolja a rövidítést: „Együgyű magyarnak ezek nem szükségesek... A finnyás olvassóknak vagyon deák Bonfiniussok, ott megolvashatták, ha igen nagy kedvek vagyon hozzá. Elhattam ez okáért azokat.”¹⁸⁰ Mindezek mégsem térítették el a Bonfinit követő tudós nemzedékeket, mert mint láttuk, még a 18. századi Hódmezővásárhely krónikás papja, Szőnyi Benjámin is Bonfinire hivatkozott, amikor városának helyzetét meghatározta. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADAMIK TAMÁS (2002): *Római irodalom az ezüstkorbán*. Budapest.
- ADAMIK TAMÁS (2009): *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony.
- AISZKHÜLOSZ drámái. Budapest, 1996.
- AESCHYLI tragoediae septem et perditurum fragmenta. In *Ai)sku/loj kaiÜ Sofoklh=j*. Aischyli et Sophocles tragoediae et fragmenta. Parisiis, 1886.
- BONFINI, ANTONIO (1995): *A magyar történelem tizedei*. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest.
- BONFINI, ANTONIUS DE (1936): *Rerum ungaricarum decades*. Ediderunt: I. Fögel, B. Iványi et L. Juhász. Tomus I. Lipsiae.
- BREDOW, IRIS V. (2001): Skythen. In *Der neue Pauly*. Bd. 11. Stuttgart–Weimar.
- DAI 2003. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: *A birodalom kormányzása*. A görög szövegeket fordította: Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003².
- GGM: *Geographi Graeci minores*. E codicibus recognovit prolegomenis annotatione indicibus instruxit tabulis aeri incisus illustravit Carolus Mullerus. Volumen primum. Parisiis, 1855.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1918): *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*. I. Scythia. *Nyelvtudományi Közlemények* 45. évf. (1917–1920).
- GUNST PÉTER (2000): *A magyar történetírás története*. Debresen, Csokonai.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1986): *Julianus barát és a Napkelet felfedezése*. Budapest.
- HALMÁGYI MIKLÓS – SZABÓ PÁL (2012): *Barbárok és bölcsek. Szkitafelfogás ókeresztény írók műveiben*. In Peres Imre – Jenei Péter (szerk.): *Az ókori keresztény világ*. Patmosz Könyvtár 1. Debrecen, Patmosz Újszövetségi Kutatóintézet. 109–132.
- HALMÁGYI MIKLÓS (2014): *Középkori eredetmondák*. Gondolatok magunkról és másokról. Jegyzet. Szeged, Belvedere Kiadó.
- HEGEDÜS GÉZA (1995): *Aktuális Aiszkhülosz*. Aiszkhülosz két világa, avagy a drámaköltészet kezdete. Budapest, Trezor.
- HELTAI GÁSPÁR (1981): *Krónika az magyaroknak dolgairól*. S. a. r. Kulcsár Margit. Budapest, Helikon.
- HÉRODOTOSZ (2004): *A görög–perzsa háború*. Fordította: Muraközi Gyula. Budapest, Osiris Kiadó.
- HEWSEN, ROBERT H. (1971): *The Geography of Pappus of Alexandria: a translation of the armenian fragments*. *Isis* vol. 62. No. 2 186–207.

¹⁷⁸ BONFINI 1995. 29., 35–36; 33., 38–39.

¹⁷⁹ HELTAI 1981. 28.

¹⁸⁰ HELTAI 1981. 30.

- HKÍF 1995: KRISTÓ GYULA (szerk.) (1995): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- IODANES (2005): *Getica. A gótok eredete és tettei*. Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest, L'Harmattan.
- KÁDÁR ZOLTÁN – SZABÓ ÁRPÁD (1984): *Antik természettudomány*. Budapest, Gondolat.
- Képes Krónika*. Fordította Bollók János. Budapest, 2004, Osiris.
- KULCSÁR PÉTER (1973): *Bonfini magyar történetének forrásai*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- KRETSCHMER, K. (1921): Scythia minor. In: *Pauly Real-Encyclopädie*. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa. Zweite Reihe Dritter Halbband. Stuttgart. 946.
- KRISTÓ GYULA (1970): Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. *Filológiai Közöny* 16. évf. 1-2. sz. 106–115.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (1967): *A Thuróczy krónika és forrásai*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- MGH 1981: *Monumenta Germaniae Historica*. Auctores antiquissimi 11. Chronica minora saec. IV.V.VI. VII. (Volumen II) 1894/1981².
- OROSIUS, PAULUS (1981): *The seven books of History against the pagans*. 2nd. ed. Washington, D.C., The Catholic University of America Press.
- Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft Neue bearbeitung* (1927). Herausgegeben von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus. Zweite Reihe (R–Z) Fünfter Halbband. Stuttgart.
- PLINIUS, C. (1866): *Secundi Naturalis historia*. Recensuit D. Detlefsen. Vol. I. Libri I–VI. Berolini.
- PTOLEMAIOSZ (1843): *Geographia*. I-II. ed. Carolus Nobbe. Lipsiae.
- SUSTERMANN, JOHANN MELCHIOR (edidit) (1699): *Aeneae Sylvii Piccolominei postea Pii Papae opera geographica et historica*. Helmstadii.
- SRH: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937. / 1999².
- SZABÓ PÁL (2006): *Szkíta hatalom Elő–Ázsiában és I. Dareiosz szkíta hadjárata*. SZTE–BTK, szakdolgozat, kézirat. Szeged.
- SZABÓ PÁL (2007): *A magyar történetírás Szkítia képe és fogalomtörténete a 18. századig*. Kézirat.
- SZABÓ PÁL (2009): Megjegyzések a középkori nomád harcmodor ókori előzményeihez. *Belvedere Meridionale* 21. évf. 1–2. sz. 79–86.
- SZÁNTÓ RICHÁRD (1995): Beda Venerabilis földrajzi szemléletének néhány eleme. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*. Acta Historica Tomus XCIX. Szeged.
- STRABÓN (1977): *Geógraphika*. Fordította: dr. Földy József. Budapest.
- KAPITÁNYFV ISTVÁN – SZEPESSY TIBOR (2013): *Bevezetés az ógörög irodalom történetébe*. 2. kiadás. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium.
- The Etymologies of Isidore of Seville* (2006). Ed. and trans.: Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof, Muriel Hall. Cambridge, Cambridge University Press.
- THOMSON, GEORGE (1966): *Aeschylus and Athen*. London.
- THURÓCZY JÁNOS (2001): *A magyarok krónikája*. – ROGERIUS MESTER: *Siralmas ének*. Fordította: Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János. Millenniumi Magyar Történelem, források. Budapest.
- VÁSÁRY ISTVÁN (2008a): A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés. *A Magna Hungaria és a Jugriakérdés történetéhez*. Budapest.
- VÁSÁRY ISTVÁN (2008b): Középkori elméletek a magyar őshazáról. In *Magyar őshazák és magyar őstörténetészek*. Budapest. (Korábban megjelent *Életünk* 1997/10. 1127–1144)
- VÁSÁRY ISTVÁN (2003): *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest.
- WECKLEIN, N. (introduction and notes) – ALLEN, F. D. (trans) (1891): *The Prometheus Bound of Aeschylus and the fragments of the Prometheus Unbound*. Boston–New York–Chicago–London–Atlanta–Dallas–Columbus–San Francisco.
- Világkrónika a kezdetektől Augustusig. (Fülöp királynak és utódainak története) Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Fordította: Horváth János. Budapest, 1992.
- W. SALGÓ ÁGNES (ford., előszó, jegyz., a térképvázlatok) (2010): *A Vörös-tenger körülhajózása. Egy ismeretlen alexandriai kereskedő útleírása a Kr. u. 1. századból*. 10. *Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum XI*. Szeged.